

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ROMANISTIKU
KATEDRA ZA LATINSKI JEZIK I RIMSKU KNJIŽEVNOST

Edina Saračević, BA

**Tacitovi leksički izbori u *Analima* koji upućuju na kritiku
carskog režima**

Završni magistarski rad

Mentor:

Izv. prof. dr. Drago Župarić

Sarajevo, 2023.

Sažetak

Tacitovo najveće djelo, *Anali*, obuhvataju historiju Rimskog carstva od Augustove smrti 14. g. do kraja Neronove vladavine 68. g. Opisujući vrijeme ranog carstva Tacit je imao za cilj da kritički analizira razvoj vlasti u julijevsko - kladijevskoj dinastiji i kroz dramatične prizore, vještu karakterizaciju likova i psihološku analizu ponudi dublja tumačenja događaja, bilježeći krizu koja je dovela do kraja republike, degeneracije senatorske klase i nestanka naroda kao političkog entiteta. Za Tacita principat je i uzrok i posljedica dekadencije vladajuće klase zato pažnju skreće na negativne i opskurne elemente djelovanja princepsa i opisuje teške odnose između cara, senata i naroda. No, Tacit je realist koji, uvjeren u nemogućnost povratka republikanske slobode, potvrđuje nužnost principata ali i shvatanje da su zla rimskog društva u samoj njegovoj prirodi. Zato njegova vizija principata postaje sve gorča i kritičnija a djelo nadahnuto pesimističnom rezignacijom jer pod maskom principata uviđa njegovu despotsku prirodu.

Ovaj rad sažima Tacitov život i književno stvaralaštvo, s posebnim naglaskom na njegov historiografski program i političku misao. Zatim kroz primjere iz djela i analizu leksičkih izbora prikazuje Tacitovu kritiku principata i njegov jedinstveni književni stil.

Ključne riječi: Tacit, *Anali*, principat, kritika, stil.

SADRŽAJ

UVOD.....	4
1. PUBLIUS CORNELIUS TACITUS.....	6
1.1. O Tacitovu životu	6
1.2. Književno stvaralaštvo prije <i>Anala</i>	8
1.2.1. <i>Agricola</i>	8
1.2.2. <i>Germania</i>	9
1.2.3. <i>Dialogus de oratoribus</i>	10
1.2.4. <i>Historiae</i>	11
2. <i>ANNALES AB EXCESSU DIVI AUGUSTI</i>	14
2.1. Kontekst i struktura djela	14
3. DRUŠTVENO - POLITIČKI KONTEKST	18
3.1. Tacit i njegovo doba.....	18
4. TACITOV HISTORIOGRAFSKI METOD I POLITIČKA MISAO.....	21
5. LEKSIČKI IZBORI	26
5.1. Odlike Tacitova stila	26
5.2. Jezik u službi Tacitove političke misli	31
ZAKLJUČAK.....	43
BIBLIOGRAFIJA.....	45

UVOD

Rad se odnosi na rimskog historičara Tacita i njegovo djelo *Anali* ili *Od smrti božanskog Augusta (Ab excessu divi Augusti)* koje slijedi tradicionalnu formu pripovijedanja po godinama, s osvrtom na važnije događaje, te opisuje julijevsko - kladijevsku dinastiju od smrti slavnog Augusta 14.g. do kraja vladavine zloglasnog Nerona 68.g. To razdoblje opterećeno društvenim, političko - etičkim problemima carstva ostavit će u Tacitovim *Analima* sliku satkanu od slave i raskoši političkih vrhunaca pa sve do početka budućeg pada. Protivnik carskog apsolutizma i pristaša republike Tacit u svome djelu nije štedio rimske vladare. Budući da su glavni protagonisti priče nositelji moći, on se više fokusira na psihološki profil, genij i lik vladara i njihovih bliskih srodnika. Pisao je, kako sam kaže, *sine ira et studio*.¹ Možda zbog svojih moralnih vrijednosti, možda zbog prorepublikanskog raspoloženja, radije je iznosio mane careva i njihovih pristaša nego njihove vrline. Opisujući vrijeme ranog carstva Tacit je imao za cilj da kritički analizira razvoj vlasti u julijevsko - kladijevskoj dinastiji. Kroz taj su se period postepeno mijenjale pet stotina godina stare strukture rimske republike u moćno carstvo - vlast u rukama jednog čovjeka. *Anali* pokazuju kako je s vremenom u rimskoj državi slobode bilo sve manje a nasilja sve više. Razdoblju koje uključuje Tiberijevu vladavinu autor posvećuje čak prvih šest knjiga, te će se ovaj rad upravo najviše baviti tim periodom, krajem Augustove vladavine i Tiberijevim dolaskom na vlast. Tacitov Tiberije je, bez sumnje, jedna od najpotpunijih i najsuptilnijih definicija tiranina.

Izvanredno promišljenom upotrebom leksičkih i sintaktičkih sredstava Tacit naglašava početak novog doba s Tiberijem u političkoj, institucionalnoj i ustavnoj historiji Rima. Rad se stoga, pored historijskih, bavi i ideološkim i književno - jezičkim aspektima *Anala*. Prema Tacitu, principat kao instituciju formira August ali ga prvi put afirmira upravo Tiberije, nasljednim prenosom vlasti te kontrolisanjem i održavanjem moći nasilnim putem. Što se tiče književnih i jezičkih aspekata, rijetki su antički historičari čiji je stil, kao Tacitov, u tolikoj mjeri bogat literarnim vrijednostima.

Baziran na viševjekovnoj tradiciji rimske književnosti, Tacitov stil ima i mnogo ličnoga. Struktura njegove rečenice zaboravlja na gotovo sve ustaljene norme, a ipak posjeduje onu poznatu snagu, ritam i boju latinskog jezika. Brojne sentencije poslužile su autoru da iznese svoje mišljenje

¹ Bez srdžbe i naklonosti.

o događajima, svoj stav, svoju poruku o savremenima i psihologiji čovjeka uopće. Tacitovo pisanje je izuzetno sažeto, a njegova misaona slikovitost tako uočljiva da su ga neki poštovaoci nazivali najvećim slikarom antike izvanrednih sposobnosti da iskoristi riječ u cijelom njenom semantičkom potencijalu, i dapače kroz novu upotrebu joj pridoda i nova značenja.

Cilj ovog rada je na osnovu analize primjera Tacitovih leksičkih izbora prikazati Tacitovo viđenje principata, imperijalne vladavine i općenito rimskog društva perioda u kome je živio i djelovao, te prikazati njegov neponovljivi književni stil, često nazivan *color poeticus* u kome dolaze do punog izražaja njegova istraživačka oštroumnost i umjetnička originalnost, naročito u izboru riječi i neobično bogatom rječniku punom sinonima.

Rad je strukturiran u nekoliko odvojenih cjelina. U prvom dijelu navode se detalji iz života i stvaralaštva samog Tacita. Nakon toga prelazi se na analizu djela *Ab excessu divi Augusti*, njegovu strukturu i kontekst. U nastavku, daje se uvid u društveno - politički kontekst doba principata, Tacitovu političku misao i historiografski program. U posljednja dva poglavlja analizira se Tacitov osebnostni stil pisanja i kroz primjere iz *Anala* pokazuje njegov odnos prema carskoj vlasti.

U radu će se koristiti metoda analize, deskripcije, komparacije i sinteze.

1. PUBLIUS CORNELIUS TACITUS

1.1. O Tacitovu životu

Tacit je bez sumnje jedan od najistaknutijih historičara Rimskog carstva koji nam je ostavio svjedočanstva neprocjenjive vrijednosti o događajima u rimskoj državi kao i brojne analize rimskog društva. Njegovo poznavanje ljudskog karaktera, njegov osjećaj za moral, te raznolikost, bogatstvo i jezgrovitost njegova stila su iznimni. No usprkos tim činjenicama i uvažavanju koje je uživao od svojih savremenika, o njegovu životu je sačuvan neznatan broj podataka. Tacitov život se može rekonstruisati zahvaljujući podacima sadržanim u njegovim vlastitim djelima i iz sporadičnih vanjskih izvora, poput pisama Plinija Mlađeg koji navodi:” Bit će rijetko i znamenito da su dva čovjeka, po dobi i dostojanstvu gotovo jednaka, u književnosti nipošto nepoznata — prisiljen sam, naime, i o tebi govoriti umjerenije, jer u isti mah govorim i o sebi — jedan drugoga pomagali u književnom radu. Što se mene tiče, dok sam još bio posve mlad, a ti već odavna bio na glasu i slavi, žarko sam želio da te slijedim, da budem i da me smatraju najbližim ti na velikom rastojanju”.² Pretpostavlja se da je Tacit rođen oko 55. godine, konačno, car Marko Klaudije Tacit (car između 275. i 276.) hvalio se da potječe od rimskog povjesničara. Prezime Tacitus bilo je rašireno u Narbonskoj Galiji u južnoj Francuskoj i možda je došao odatle, iz provincije, iz bogate porodice i nastavio studij retorike u Rimu gdje je vjerojatno bio Kvintilijanov učenik. Taj studij pripremao je mlade Rimljane za poslove državnih činovnika, a Tacitu je pomogao da stekne opća znanja o književnosti, posebno o proznoj kompoziciji i stilistici. Sa sigurnošću se ne može tvrditi niti njegovo ime jer je u nekim rukopisima navedeno Publius, a u nekim Gaius. Dolazeći iz ugledne porodice i zahvaljujući svom izvanrednom intelektu, Tacit je vrlo rano u svom životu zauzeo istaknute položaje u rimskom društvu.

Oko 77. Godine oženio je kćer Giulija Agricole, bivšeg konzula i pobjedničkog generala, koji je osvojio a potom vladao Britanijom. Taj je brak pogodio Tacitu jer mu je pomogao da zadrži položaje više hijerarhije u rimskom političkom sistemu. Tada mladi čovjek, tradicionalno upućen u političku karijeru porodice svoj *cursus honorum*³ započeo je pod Vespazijanom, nastavio pod Titom, a vrhunac dosegnuo pod krvavim Domicijanom. Kao mladi pretor (88. g.) Tacit je već

² Plin. *Ep.* VII 20, 4. Citirano u: Tacit (1987) *Historije*. Prev. Miklić Josip. Latina et Graeca, str.3.

³ Hijerarhijska ljestvica po kojoj se u antičkom Rimu moglo napredovati u političkoj karijeri. Čini je šest političkih položaja: kvestor, pučki tribun, edil, pretor, konzul i cenzor.

bio i *quindecimvir sacris faciundis*⁴, te u tom svojstvu učestvovao u pripremi Stoljetnih igara; potom je sa svojom ženom četiri godine bio odsutan iz Rima kao *legatus pro praetore*⁵ u provinciji. Uskoro potom, za posljednjih godina Domicijanove vladavine, vratio se u Rim, gdje je sudjelovao u događajima kojih se poslije duboko sramio.

U zadnjim godinama Domicijanova carstva povukao se u privatni život, ali je nastavio političku karijeru pod Nervom, postavši *consul suffectus*⁶ 97.g. što se tada smatralo vrhuncem dostojanstva i krunom građanske ambicije i političke karijere. Tek sada, nakon Domicijanove smrti i u ozračju novog društvenog mira koji su uspostavili Nerva i Trajan, posvetio se književnoj djelatnosti i historiografskim istraživanjima.

Na njegovu bliskost sa senatorskim krugom oko Trajana ukazuje i podatak da je 100. g., pod ličnim predsjedanjem cara, zajedno sa svojim bliskim prijateljem Plinijem Mlađim podupirao optužbu protiv afričkog prokonzula Marija Priska, ishodišći njegovu kaznu. Poslije toga dodijeljena mu je služba prokonzula u Aziji (oko 112.g.) koju je car čuvao samo za svoje zaslužne pristaše. Tacitu je također pogodovala nova politička klima koju je uspostavio Trajan te je nastavio svoj književni rad sastavljajući *Dijalog o govornicima*. Konačno, a možda počevši od 112.g., morao je početi pisati *Anale*. Obavljajući državne funkcije izravno se upoznao s državnom politikom i svim onim, bilo javnim bilo skrivenim, silama koje su određivale sudbinu carstva ali i pojedinaca. Zato je, budući da je bio čovjek koji je jako pazio na moral i vrline, u sebi osjećao gorčinu i razočarenje i iako je nakon tog mračnog vremena nastupila mirna vladavina Nerve i Trajana koja je Rimu i Rimskom carstvu vratila mir, ništa nije moglo izbrisati iz njegova uma dojam užasa njegovih ranih godina. Tacitov književni rad nosi pečat promjene vremena. S jedne strane pokazuje se kao rimski senator (odatle mentalitet republikanca, antagonizam između *virtus* i *principatus*, nerazumijevanje prema neekspanzivnoj vanjskoj politici), a s druge strane kao senator novoga kroja iz kruga Flavijevaca i Trajana (odatle djelomično priznanje prednosti koju su sa sobom donijele savremene prilike, prihvatanje monarhije i početak razvoja nove političke etike prilagođavanja).⁷ Najzad, Tacitov je pogled oblikovan važnim iskustvima: doživljajem vladavine cara Domicijana i s time povezanog osjećaja kolektivnog srama i buđenja savjesti; te

⁴ Kvindecimviri, zbor petnaestorice koji su u Rimu nadgledali sibilinske knjige.

⁵ Legat, izaslanik, onaj kojeg šalje rim. senat. U doba carstva upravitelj carskih provincija.

⁶ Drugi konzul.

⁷ Tacit. (2006) *Anali. Sabrana djela Kornelija Tacita*. Svezak I. Preveo i priredio Josip Miklić. Zagreb: Matica hrvatska, str. 14.

drugim - iskustvom građanskoga rata god. 69.godine. Obavijene su tajnom posljednje godine Tacitova života i nemamo sigurne podatke o tom periodu ni godini njegove smrti. Čini se da je doživio i Hadrijanovo stupanje na prijestolje (117. g.), a procjenjuje se da bi datum njegove smrti mogao biti između 117. i 120.g.

1.2. Književno stvaralaštvo prije *Anala*

Tacit se do svoje 45. godine okušao u pisanju biografije, geografskog i etnografskog spisa, te historijske monografije. Istovremeno se bavio i pozivom za koji se školovao, govorništvo, zastupajući svoje klijente na sudu. Napisao je biografiju svog punca (*Agricola*), etnografski ogleđ o germanskim narodima (*Germania*), historiju carstva od 69. do 96. godine (*Historiae*) i historiju carstva od Augustove do Neronove smrti, to jest od 14. do 69. godine.

Od Tacita je ostalo 5 djela, cijelih ili nepotpuno sačuvanih.

U cjelini, Tacitova historijska književna djela pokazuju dosljedan slijed koji počinje od savremene historije i kreće se sve više natrag u prošlost. Tacit počinje s biografijom svog punca te namjerava prikazati teške prilike za vladavine cara Domicijana i sreću sadašnjih vremena.⁸ Potom zaključuje kako se Domicijan mora promatrati u okvirima historije flavijejske dinastije. Tako nastaju Historije, koje započinju 69.g. Na početku ovog djela autor objašnjava kako je prikaz savremenog doba odgodio za godine svoje starosti.⁹ Nakon završetka ovog spisa zahvaća još dublje unatrag: korijeni sadašnjosti moraju se osvijetliti od vremena ranog principata. Potom izražava namjeru da piše i o Augustovu vremenu.

1.2.1. *Agricola*

Tacitova književna djelatnost počinje tek nakon Domicijanove smrti kada objavljuje životopis svog punca, *De vita et moribus Iulii Agricolae* 98. godine. U predgovoru Tacit opravdava svoju šutnju za vrijeme Domicijanove diktature, a njegovom smrću 96. godine ponovo se može disati i pisati. Ovaj aspekt je od temeljne važnosti jer Tacit stavlja negativno iskustvo tiranije kao polazište svojih političkih i historiografskih promišljanja. Naime, jedna od glavnih tema djela upravo je osuda Domicijanova režima pod kojim je došlo do gušenja slobode, zabrane filozofa,

⁸ Tac. *Agr.* 3.

⁹ Tac. *Hist.* I, 1.

kontrole nad ljudima i riječima te onemogućavanja svake književne i kulturne djelatnosti. Nakon njegove smrti Tacit može veličati sreću vremena koje Rim doživljava pod Nervom i Trajanom koji su pomirili principat i slobodu (*libertas*). Budući da se Tacit nije mogao vratiti u Rim na vrijeme da prigodnim pogrebnim govorom oda počast čovjeku kojemu je sve dugovao, on pokušava otplatiti dug pisanjem koje nadilazi puku namjeru pohvale i savršeno se uklapa u Tacitovu političku refleksiju. Djelo je spoj historiografije, biografije i etnografije. Prva poglavlja su izrazito biografskog karaktera koja opisuju faze Agricoline karijere, zatim slijedi velika etnografska digresija o Britaniji koja potom poprima obilježja historijske monografije te se fokusira na poduhvate Agricoline vojske u Britaniji, a biografski karakter opet postaje dominantan u sljedećim poglavljima, koja pripovijedaju posljednje godine njegova života i smrt. Agricola je predstavljen kao mudar i odan čovjek koji se suzdržava od svih ekscesa, kojeg karakterizira veliki osjećaj odgovornosti prema državi. Kroz njegov lik Tacit nastoji dočarati kako je čak i pod despotskom vlašću cara poput Domicijana moguće da sposoban i pošten čovjek dostojanstveno, vjerno i pošteno služi državi. Vrlo eksplicitno Tacit iznosi kritike na račun Domicijana i njegovog okrutnog režima i represije.¹⁰ Tacit zamjera Domicijanu okrutnost, režim špijunaže, oštrinu prema intelektualcima i nezahvalno ponašanje prema Agricoli, ali lični razlozi nikako ne dotiču historičara koji želi pisati bez srdžbe i naklonosti. Vrlo je zanimljiv način na koji su prikazani Britanci, netaknuti i ponosni, u kontrastu s dekadencijom i pokvarenošću Rimljana. On u barbarima otkriva čistoću koju je sada izgubio Rim, previše gladan moći i bogatstva. Djelo završava ukupnom ocjenom njegova života s *laudatio funebri*¹¹ kojom želi proslaviti njegove velike moralne i političke vrijednosti, poslušnost i umjerenost.

Agricola je, zapravo, historijska analiza političkih mehanizama i kontrasta između monarhije i slobode koja sadrži etnografski ekskurs o Britancima.

1.2.2. *Germania*

Ubrzo nakon *Agricole*, 98. godine, Tacit objavljuje i djelo *De origine et situ Germanorum*, odnosno *Germania*. To je etnografski spis, na tragu svih ekskursa o stranim zemljama i narodima koji su naširoko prisutni u cjelokupnoj grčkoj i latinskoj književnosti. U stvarnosti, međutim, riječ je o najstarijoj isključivo etnografskoj monografiji latinske književnosti koja je do nas došla

¹⁰ Conte, G. B. L. (2012). *Letteratura latina - L'età imperiale*. Le Monnier Università, str. 241.

¹¹ Posmrtni hvalospjev.

potpuno sačuvana. Vjerojatno je da Tacit nikada nije bio u Germaniji, upravo zato što ne potvrđuje nikakvu ličnu referencu. Umjesto toga, poziva se na niz izvora, uključujući Cezarov *De bello Gallico*, Salustijeve *Historiae*, Livija, Plinija Starijeg, pa čak i neke grčke izvore.

Ova monografija, izrazito etnografske prirode, ali s političkom funkcijom strukturirana je u dva dijela: prvi se bavi općim karakteristikama naroda (geografskim i klimatskim prilikama, porijeklom, vojnim i civilnim institucijama, porodicom, religijom, svakodnevnim životom i svim ostalim običajima stanovnika), a drugi daje detaljan popis i običaje pojedinih plemena prema njihovom geografskom položaju. Kritičari smatraju da djelo ima dvojaku svrhu: podržati taktiku odbrane granica na sjeveru carstva koju je provodio Trajan, ističući opasnost od ovih populacija, ali i uzdizanje vrijednosti naivne i neiskvarene civilizacije.¹²

Tacita zapravo ne zanimaju Germani, već kontrast između njih i Rima. Prošla su skoro dva stoljeća kako se Rim sukobljavao s ovim narodima i još ih nije uspio u potpunosti pokoriti. Stav autora, koji Rim uvijek vidi kao referentnu tačku, je ambivalentan: s jedne strane iskazuje divljenje prema jednostavnim i strogim običajima, njihovim moralnim vrijednostima, tj. onim vrlinama koje su nekad pripadale i Rimljanima¹³ dok, s druge strane, osuđuje njihovu jednostavnost, grubost i primitivnost. No, ako je snaga Germana njihova prirodnost, Tacit ipak ne zaboravlja da su oni barbarski narod, lišen zakona i institucija, te da je Rim, iako je žrtva moralnog propadanja, ipak superioran. Rimski je model toliko superioran nad tim narodima da Tacit opravdava pravo na osvajanje kao sredstvo širenja civilizacije.

1.2.3. *Dialogus de oratoribus*

Ovo djelo se općenito pripisuje Tacitu, iako postoje neke sumnje oko autorstva. Dijalog je predstavljen kao prikaz razgovora kojem je autor svjedočio. Tema je retorika, tj. dekadencija govorništva o kojoj se u to vrijeme mnogo raspravljalo, a koju iznose neki od najvećih retoričara tog vremena. Tacit, međutim, daje političko objašnjenje, a ne retoričko, gotovo ciceronovskim stilom. Radnja je smještena u 75. godinu, u vilu C. Materna, gdje se razmjenjuju mišljenja o govorništvu, čemu prisustvuje i Tacit. Materno, koji se povukao u privatni život da bi se posvetio poeziji, je odvjetnik. Podupire poeziju koja osvježava duh i omekšava dušu, te joj nije potrebna

¹² Conte, G.B.L. (2012). *Letteratura latina - L'età imperiale*. Le Monnier Università, str. 244.

¹³ Woodman, A.J. (2009). *The Cambridge Companion to Tacitus*. Cambridge University Press, str. 71.

uzburkana klima, za razliku od govorništva. Apro negira postojanje dekadencije i kaže da se s promjenom vremena mijenjaju i ukusi i oblici elokvencije. Samoga Cicerona, kaže, sada ne bi podnosili na sudu, jer je bio predug i rječit, te je potrebno pronaći sredstva koja govor čine oštrim i briljantnim. U Aprou vidimo najefektniji portret govornika tog razdoblja, koji svoju umjetnost shvata profesionalno i beskrupulozno, a koja se više ne doživljava kao izraz čitavog niza vrijednosti, već jednostavno kao odvjetnička profesija. Messala prepoznaje propadanje ove umjetnosti i razloge za to vidi u propadanju obrazovanja i nedostatku rigidnosti u školama. Messala je, za razliku od Aproa, klasični ciceronski govornik. Ima viziju govornika koji se formira kroz proučavanje svih disciplina i pretače cjelokupno svoje znanje u umjetnost koja također mora biti u stanju nositi se s općim problemima. Materno je možda dao najbolje objašnjenje dekadencije govorništva: govorništvo cvate samo u fazama političke krize. Kada se uspostave razdoblja mira poput onoga u carsko doba, govorništvo ima manji utjecaj i stoga propada. Tacit ne izražava izravno svoj stav, ali možemo razumjeti kroz tekst da se slaže s jednim od njih: on shvata da je carstvo potrebno za mir nauštrb slobode, i svjestan je da govorništvo više ne može biti slavno kao u prošlosti, te stoga treba tražiti druge književne oblike.¹⁴ Materno se posvetio pjesništvu, Tacit historiografiji. Materno, glasnogovornik autora, tvrdi da je dekadencija savremenog govorništva neizbježna, jer istinski, velika rječitost može cvjetati samo u burnom, politički nesređenom vremenu neraskidivo vezanom za republikansku razuzdanost, što je u mirnim prilikama carstva nemoguće.¹⁵ Maternov stav značajan je i zbog toga što svjedoči o shvatanjima rimske senatske aristokratije koja je principat poistovjetila s ropstvom.¹⁶ S druge strane, principat se mora prihvatiti kao jedini oblik vladavine sposobne društvu zajamčiti uređeniji i mirniji život i otkloniti rizik od novih građanskih ratova. Kriza govorništva je cijena koju treba platiti za red i mir koji osigurava princeps.

1.2.4. *Historiae*

Nakon *Dijaloga* Tacit se potpuno posvetio historiografiji analitičke strukture. Dio historije, koji je opisao Tacit, a koji je došao do nas, je onaj koji seže od Augustove smrti 14. godine do Domicijanove 96. godine. Ovo razdoblje obuhvatio je u svojim djelima *Historije* i *Anali* koja su,

¹⁴ Conte, G.B.L. (2012). *Letteratura latina - L'età imperiale*. Le Monnier Università, str. 236.

¹⁵ Tronski, I. M. (1951). *Povijest antičke književnosti*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 552.

¹⁶ Budimir, M., Flašar, M. (1986). *Pregled rimske književnosti - De auctoribus romanis*. Beograd: Naučna knjiga, str. 491.

pretpostavlja se, činila jedno jedinstveno djelo od 30 knjiga, od kojih je sačuvano samo 17 (smatra se da ih je bilo 12 ili 14 za *Historije*, 16 ili 18 za *Anale*).

Historije su, kako je potvrđeno u pismu Plinija Mlađeg, napisane oko 105. godine i posvećene dinastiji Flavijevaca (od 69. do 96.g. tj. od Neronove do Domicijanove smrti), dakle razdoblju poslije onoga koje će Tacit tek kasnije opisati u *Analima*. Sačuvane su samo prve četiri knjige i neka poglavlja pete, koja se tiču događaja iz 69.-70. godine s vrlo brzom smjenom četiri cara (Galba, Oton, Vitelije i Vespazijan) i otvaraju oštru invektivu protiv imperijalnih historičara, često nepouzdanih i servilnih do te mjere da iskrivljuju stvarnost. Dakle, prema Tacitu, potrebno je stvoriti objektivniju i jasniju historiografiju.

Uvodni dio sastoji se od predgovora koji u fokus stavlja događaje koji su prethodili 69. godini. Prve tri knjige posvećene su samo 69. godini, godini građanskog rata iz kojeg je izašao kao pobjednik Vespazijan, osnivač dinastije Flavijevaca. Četvrta knjiga govori o dolasku Flavijevog režima u Rim i pobuni u Germaniji. Posljednja knjiga koja je došla do nas seli se u Jeruzalem, gdje Tit priprema opsadu, što omogućuje Tacitu da napravi opširan ekskurs o Židovima koji, očito, baš i ne uživaju njegove simpatije.

Tacit se odriče svog primarnog plana dokumentovanja prošlog ropstva i svjedočenja sadašnje dobre vladavine, pripovijedanja o prijelazu od dobra prema zlu, od okrutne Domicijanove tiranije do blage vladavine Nerve i Trajana, te se ne ograničava na pripovijedanje događaja, nego nastoji pružiti duboku analizu rimskog društva. Želi tumačiti činjenice, a ne toliko prikupiti niz sirovih podataka ili ponuditi puku zbirku svjedočanstava. Riječ *historia* je, naime, za Rimljane značila istraživanje, pa stoga naglašava želju za približavanjem istini kroz sistemsko proučavanje. Sada kada može slobodno istraživati smatra da je mnogo korisnije pokušati objasniti zašto je u prošlosti nastao suprotan proces, od dobra prema zlu. Događaji su prikazani s mnogo detalja, s mnoštvom epizoda koje vode prema jednom krajnjem cilju - konačnom smirenju, *pax Romana*¹⁷, pod novim carem Vespazijanom. Pažnju zadržava na ponašanju masa. Udubljuje se u psihologiju gomile koja uživa u prevratima, u prizorima krvoprolića, koja je uvijek spremna da ode za onim ko joj ponudi više u novcu, plijenu, položaju. Ne izmiče njegovom oštrom oku ni servilnost,

¹⁷ Nadovezuje se na pojam *pax Augusta*, Augustov mir, period koji je nastupio nakon dugogodišnjih građanskih ratova a dolaskom Augusta na vlast. (Vratović, 1977, str. 245).

povodljivost i prevrtljivost provincijskog gradskog vijeća.¹⁸ Senat opisuje kao nesposobnu političku strukturu dok vojska preuzima sve više i više vlasti, do te mjere da bira i cara. Narod gubi svoj etnički karakter i postaje amorfna masa u bjesomučnom nizu sukoba.¹⁹ Jedan od razloga degeneracije senata i naroda treba tražiti u veličini samog carstva koje je stalnim povećavanjem zapravo izazvalo eksploziju urođene strasti u ljudskoj duši: žudnju za moći, osvajanjem svijeta i totalne moći koja je pokrenula borbe između patricija i plebejaca i građanske ratove. Tacit sve rigorozno ispituje, služeći se brojnim historiografskim izvorima, izravnim svjedočanstvima, arhivskim dokumentima i aktima Senata, a ponekad čak i vlastitim iskustvom, jer je i sam bio očevidac mnogih događaja. Pristupajući ovom radu ističe nepristranost u svom sudu jer, kako navodi, ko god pristupi istini mora o svima govoriti bez naklonosti ili mržnje. Tacitov cilj je ambiciozan: istražiti korijene krize koja je u njegovo vrijeme potresala senat, zbog koje je bilo nužno mijenjati političke odnose unutar institucija i zbog koje je principat bio nužan. Tacit prepoznaje historijsku nužnost principata, međutim problem nastaje kada se i principat degeneriše u tiraniju, kao što se na koncu i dogodilo, naročito pod Neronom i Domicijanom. Ali Tacit je bio duboko uvjeren da zlo ima čvrste korijene u ranijem periodu od onog koje je opisao, u događajima koje će ispričati tek u *Analima*.

¹⁸ Conte, G.B.L. (2012). *Letteratura latina - L'età imperiale*. Le Monnier Università, str. 249.

¹⁹ Tac. *Hist.*, 13.

2. ANNALES AB EXCESSU DIVI AUGUSTI

2.1. Kontekst i struktura djela

Od velike rimske historiografske tradicije, Salustija i Livija, nasljeđuje Tacit koncepciju historije kao rasuđivanje i analizu stanja, kao racionalnu i konkretnu rekonstrukciju iskustva obrazovanih pojedinaca umetnutu u historijsko - politički okvir. Na toj su osnovi nastala dva najveća Tacitova historiografska djela *Historije* i *Anali*. *Anali* su njegovo posljednje djelo i ključni izvor za moderno razumijevanje historije Rimskog carstva od početka Tiberijeve vladavine 14. godine do kraja Neronove vladavine 68. godine koje moderni historičari smatraju njegovim najvećim djelom i vrhuncem rimske historiografije.

Nakon što je završio pisanje *Historija*, u želji da što bolje shvati i prikaže strukture Rimskog carstva Tacit se vraća još dublje u prošlost, u vrijeme kada je car Tiberije učvršćivao Augustove reforme i svoju vlast. Tako je napisao svoje najpoznatije djelo *Annales* koji slijede tradicionalnu formu pričanja po godinama s osvrtom na važnije događaje te opisuju dinastiju Julijevaca od Augustove smrti 14. g. do kraja Neronove vladavine godine 68.g. Napisani su u 16 ili 18 knjiga od kojih su do danas ostale sačuvane samo prve četiri, dijelovi pete i šeste knjige, te oštećene jedanaesta i šesnaesta knjiga. Rukopis nosi naziv *Anali (Annales)* samo po konvenciji²⁰ i nije ga dao sam Tacit nego se vezuje za rimsku analističku tradiciju, dok rukopisna tradicija pokazuje da je pravi naslov djela *Knjige historije od smrti božanskog Augusta (Ab Excessu divi Augusti Historiarum Libri)*.

Njegova lična karijera otkrila mu je, na dvoru i u upravi, igru moći koja je ležala iza fasade imperijalne vladavine. Bio je posebno upoznat s učinkom dinastijske kontrole, koja je imala tendenciju korumpirati vladare i svesti plemiće na servilnost, dok je samo vojna pobuna unutar Rima ili provincija mogla promijeniti situaciju — kao što se dogodilo na kraju Neronove vladavine. Iz onoga što se može rekonstruisati iz lične karijere zajedno s implikacijama njegove kasnije historijske misli, moguće je označiti intelektualnu prekretnicu u njegovom životu nakon koje je počeo dublje istraživati prirodu Rimskog carstva. *Anali* opisuju prelazak od republikanskog

²⁰ Tronski, I. M. (1951). *Povijest antičke književnosti*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 494.

uređenja ka carstvu. Tacit naglašava svoju nepristranost. Potvrđuje da će pripovijedati *sine ira et studio*, nemajući razloga zamjerati julijevsko - klaudijevskoj dinastiji, što i navodi na samom početku:

*Inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo.*²¹

*Zatim ću pripovijediti vladavinu Tiberijevu i povijest ostalih, bez ljutine kao i bez obzirnosti, čega su pobude daleko od mene.*²²

Opisuje posljednje godine Augustova principata, razdoblje borbe za vlast, za nasljeđe Oktavijana. Tvrdnja da će pisati bez ljutnje i pristranosti temelji se na činjenici da nije živio pod carevima o kojima je pisao, pa stoga nije imao koristi od njihovog pokroviteljstva, no to nije značilo da će se suzdržati od iznošenja vlastitih čvrstih stavova, dapače.

Iako je olako obećao da će nastaviti s pisanjem od Flavijevaca ka novom režimu, nije krenuo naprijed, nego se vraća natrag u nastojanju da protumači politički teret prošlosti iz vremena kada je Tiberije konsolidirao Augustovu politiku carske vlasti. Odlučio je započeti svoj rad smrću Augusta Cezara 14. godine, kojega je naslijedio Tiberije. Kao i u *Historijama*, Tacit ostaje pri svojoj tezi o nužnosti principata. Dalje navodi da je August dao i zajamčio mir državi nakon godina građanskih ratova²³, ali pokazuje i mračnu stranu života pod Cezarima. Sav prikaz carske vlasti prožeo je oštrom kritikom sa stajališta senatskog aristokratizma i tragičnim patosom izražava svoj pesimizam i mržnju prema despotskoj carskoj vlasti.²⁴

Od šesnaest knjiga *Anala*, Tiberijeva vladavina zauzima čak šest, od kojih nedostaje samo dio pete. Ove su knjige uredno podijeljene u dva niza po tri, što se podudara sa promjenom prirode tadašnje političke klime. Prva knjiga opisuje Tiberijevo stupanje na prijestolje i neposredne

²¹ Tac. *Ann.*, I, 1.

²² Tacit. (1970) *Anali*. Preveo Jakov Kostović. Matica hrvatska.

²³ Grad Rim od njegovih početaka su držali kraljevi. Slobodu i konzulat uspostavio je L. Brut. Rim je prije bio monarhija, u doba kraljeva koje je trajalo gotovo 250 godina (753. – 509. g. p. n. e.), kada je senator L. Brut protjerao posljednjeg tiranskog kralja, Tarkvinija Oholog. Time je započela era slobode garantovana novim oblikom vladavine – republikom, u kojoj je suverena vlast pripadala rimskom narodu. U 1.st. p. n. e. niz građanskih ratova koje su vodili moćnici poput Julija Cezara, Marka Antonija i Oktavijana doveo je do kraja republikanskog sistema vlasti.

27. g. p. n. e. Oktavijan je uzeo ime Augustus (uzvišeni) i postao prvi car. U Rim se vratila monarhijska vlast. Iako je senat još uvijek postojao, stvarna moć je bila u rukama Augusta. Tacit piše da su se narod i senatori, zahvalni na kraju građanskih ratova, ponudili u *servitium* (službu) novom vođi Rima. Početak principata ujedno je i početak kraja političke slobode koju je senatorska aristokratija, koju je Tacit smatrao moralno dekadentnom, pokvarenom i servilnom prema caru, uživala za vrijeme republike.

²⁴ Vratović, V. (1977), *Rimska književnost, Povijest svjetske književnosti 1/7*, knjiga 2 (1974–1982), Zagreb: Sveučilišna naklada Liber/Mladost, str. 277.

posljedice na senat, narod, provincije i vojsku. Novi car svima nameće priznanje svoje sada neosporne moći. Druga i treća knjiga tvore neku vrstu diptiha posvećenog Germaniku gdje ga vidimo kako pobjeđuje Germane, putuje Istokom, izložen spletkama svojih neprijatelja i konačno žrtvom njihove perfidnosti. Zatim svjedočimo njegovom sprovodu, suđenju njegovim pretpostavljenim ubicama, počecima djelovanja njegovih sinova u javnom životu. On možda više nije prisutan, ali ipak je cijela knjiga ispunjena sjećanjem na njega te tako nastavlja biti junak drame. Četvrta knjiga je Sejanov trijumf. Peta knjiga je, ili je bila, pad svemoćnog miljenika, dok šesta knjiga prikazuje osvetu koju je Tiberije izvršio protiv prijatelja i pristaša palog ministra.

Sljedećih šest knjiga posvećene su vladavinama Kaligule, Klaudija do Nerona, ali rukopis od sedme do desete knjige nažalost nije sačuvan. Jedanaesta i dvanaesta knjiga pokrivaju razdoblje od Mesalinine izdaje do kraja Klaudijeve vladavine, te za glavne protagoniste imaju žene. Prva, Mesalinu, druga, Agripinu, koje vrše vlast pod Klaudijem, zaglupljuju Rim i svijet, prva luđačkim hirovima svoje požude, druga krvavim ekscesima nezasitne ambicije. Trinaesta knjiga dovodi nas do Neronove vladavine i kao glavne epizode donosi Britanikovo trovanje i Agripininu sramotu. Sljedeća knjiga počinje ubistvom Agripine, a završava ubistvom Oktavija. Šesnaestom knjigom dominira Pizonova zavjera, a završava se najavom skorog pada tiranin. Sveukupno, više od polovine *Anala* je izgubljeno, uključujući srednji dio koji se bavi carem Kaligulom.

Vraćajući se na rano carstvo, Tacit nije želio nužno zamijeniti svoje prethodnike na tom području, čije je sistematsko bilježenje, čini se, poštovao, sudeći po tome kako je preuzeo temu. Njegova glavna svrha bila je kritički reinterpretirati julijevsko - klaudijevsku dinastiju. Zapravo, *Anali* predstavljaju prikaz opadanja rimske političke slobode, napisan da objasni stanje carstva koje je već opisano u *Historijama*.

Tacit želi pružiti moralne pouke:

*Exequi sententias haud institui nisi insignis per honestum aut notabili dedecore, quod praecipuum munus annalium reor ne virtutes sileantur utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit.*²⁵

²⁵ Tac. *Ann.*, III, 65.

Poduzeo sam da iznosim potanko samo mišljenja što ih obilježuje plemenitost ili izvanredna niskost, jer sam uvjeren da je glavna svrha povijesti da se ne prešute vrline, te da se pakosnim riječima i djelima zada strah od sramote i od potomstva.²⁶

Prema Tacitu, historičar je moralist. To je ono čime se on ponosi, u čemu je nastavio tradiciju Tukidida, Salustija i Livija i postao jedan od najvećih. Ne vjeruje da historičar piše samo da bi ispričao (*ad narrandum*), nego piše s namjerom, ako ne da dokaže (*ad probandum*),²⁷ što je isticao i Kvintilijan, onda barem da prosudi i iz činjenica i komentara koje dodaje izvuče pouke za čitatelja, ili mu pomogne da ih izvuče sam. Da se historija temelji na moralu, ili, da ona vodi moralu kao svom nužnom cilju, on je sam u raznim prilikama potvrdio na najkategoričniji način.²⁸

²⁶ Preveo Jakov Kostović.

²⁷ Quint. *Inst. Orat.* X, 1, 31

²⁸ Piazzini, F. (2010). *Storiografia, Biografia, Storici minori d'età giulio-claudia*. Capelli Editore, str. 444.

3. DRUŠTVENO - POLITIČKI KONTEKST

3.1. Tacit i njegovo doba

Krajem prvog a početkom drugog stoljeća, u godinama kada se Tacit etablirao kao pisac, Rimsko carstvo je doseglo vrhunac svoje moći vršeći hegemoniju nad velikim dijelom poznatog svijeta. To je bilo vrijeme kada se više pažnje moralo posvetiti zaštiti i očuvanju velike imperije nego pripajanju i osvajanju novih teritorija. Činilo se da je carstvo sada konstituisano. Ova situacija dovela je, kao neizbježnu posljedicu, do stvaranja solidnog gospodarstva za prikupljanje poreza i, iznad svega, za stvaranje limesa, kontinuiranog vojnog obrambenog sistema na granicama Rimskog carstva. 96.g. Domicijan umire, posljednji car roda Flavijevaca, s kojim je definitivno utvrđena koncepcija autokratske vlasti budući da se prozvao *dominus et deus*.²⁹ Sve je to još više zaoštrilo suprotnosti sa senatorskim staležom koji je dolaskom principata lišen svojih glavnih ovlasti, budući da je kurija postala ured za legalizaciju carskih akata, a senatori svedeni na poslušne instrumente u princepsovim rukama. Nerva, stariji senator koji je naslijedio Domicijana, vladao je nekoliko godina, tačnije od 96. do 98. g. Njegova politika je bila usmjerena protiv autokratije njegova prethodnika, a prije svega nastojao je ozdraviti financijsku strukturu carstva. Nerva imenuje Trajana za svog nasljednika, usvajajući ga za sina, čovjeka italskog porijekla, ali rođenog u Hispaniji. Njegovo stupanje na prijestolje poprimilo je epohalno značenje, budući prvim eksponentom provincijskih elita koji je postao car. Trajanovu vladavinu je obilježio rad na oporavku od teritorijalnog ekspanzionizma i sloboda izražavanja garantovana intelektualcima, nakon godina robovanja vlastima.

Tiberije, nakon smrti Augusta koji ga je proglasio nasljednikom, ali i potpomognut vlastitim vojnim ugledom i bogatstvom, zauzima prvo mjesto u državi. Prvi je predstavnik julijevsko - kladijevske dinastije. Za vrijeme vladavine dinastija Julijevaca i Flavijevaca dolazi do velikih teritorijalnih proširenja, popravlja se ekonomsko stanje u provincijama, izgradnjom cesta osigurava se dobra povezanost Rima s ostatkom Rimskog carstva. Sredinom stoljeća proširena su građanska prava provincijalaca koji sve više ulaze u sastav vojske. Dolazi do osiromašenja gornjeg i viteškog staleža, bogaćenja trgovaca i do pojave sve većeg broja klijenata.

²⁹ Gospodar i bog.

Prvo stoljeće obilježeno je i slabljenjem porodičnih veza, padom nataliteta, a moralno propadanje društva bilo je u punom jeku. Periferijom, dominira gušenje pobuna i dalekosežni vojni pohodi, a u središtu, u gradu Rimu, čini se da dominiraju ambiciozne figure, zlokobne i beskrupulozne žene, oslobođenici i dvorjani u ozračju brutalnosti, intriga, razvrata i laskanja, kojemu podliježe i senatorski stalež. Također, česti su bili progoni političkih neprijatelja i spletke na dvoru. Trajanje i uspjeh careve vladavine ovisio je ne samo o načinu na koji je on komunicirao s nizom pojedinaca i raznih društvenih grupa koje su ga trebale prihvatiti, nego i o carskoj porodici, njegovom osoblju i društvenom položaju. Od ženskih figura na dvoru (majke, žene, ljubavnice) car je stvarao potencijalne moćnike, ali i potencijalne žrtve svojih hirova. Isto vrijedi i za najbliže savjetnike i visoke članove njegovog osoblja, često visoko kvalificirane i vrlo lojalne oslobođenike. Odnos između cara i senatorskog reda, tj politički aktivnih pripadnika elite, bio je posebno težak. U poređenju s republičkim vremenima aristokratija je bila posebno pogođena dosad, u rimskom svijetu, neviđenim prenošenjem vlasti i autoriteta na princepsa te su se tako našli u paradoksalnom položaju na polju moći. S jedne strane car i senatori upravljali su carstvom zajedno, pri čemu je car imao isključivu kontrolu nad vojskom, a s druge strane, bili su podređeni princepsu i morali su se prilagoditi njegovom postojanju. Uzajamno oslanjanje princepsa i vladajuće elite u upravljanju carstvom i činjenica da se unutar - aristokratsko nadmetanje oko položaja i časti sada neizbježno vrti oko princepsa donijeli su nove oblike ponašanja među senatorima. Ritualni konsenzusa, u kojima su senatori iskazivali svoju prisnost i odanost princepsu, međusobno nadmetanje za priznanje od strane cara tako da su neki pokušali napredovati optužujući druge za nelojalnost i sl. postali su svakodnevnica. Tacit opisuje članove senata kao ulizice, koji dobrovoljno predaju svoju vlast svojim carskim gospodarima i okreću se jedni protiv drugih kako bi se priklonili caru.³⁰

Kada je Tacit pisao u drugom stoljeću, više nije bilo načina da se rimska republika obnovi. Po njegovom mišljenju, monarhijska vladavina trebala bi biti vođena na otvoren i transparentan način, uz saradnju cara i senata. Ali vladavina članova dinastije Julijevaca koju on opisuje nije bila u skladu s tim idealom. Njegova dominantna preokupacija u pisanju *Anala* je proučavanje mehanizama imperijalne moći i njihovih uzroka kao takvih. Niti uvjereni republikanac, niti nepokolebljivi branitelj carstva, on ne prokazuje samo političko propadanje nego i etičko i moralno. Pravi problem koji uznemirava carski Rim nije sama moć, nego oblik kroz koji se ona

³⁰ Tronski, I. M. (1951). *Povijest antičke književnosti*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 503.

provodi, predodređen da degenerira, da postane izopačenost i tiranija, obilježen pohlepom i moralnom pokvarenošću. Za njega je ova nesretna situacija posljedica ne principata kao, same po sebi, loše političke institucije, već činjenice da su Rimom vladali “loši carevi”.³¹ Tiranija careva je principat pretvorila u režim nasilja i terora koji je izazvao ozbiljne napade na slobodu svega ljudskog, individualnog i političkog. Međutim, Tacit s određenim ponosom ističe da ta ista tiranija nije uspjela ugušiti slobodu mišljenja koja čini veličinu ljudske prirode.³²

Uz stalno smanjivanje senatskih povlastica i ponižavanje senata u koji je već tada ulazilo i provincijsko plemstvo, rastuću birokratizaciju državnog aparata i sve nezadovoljniju aristokratiju nestaje sva nada u preporod. Ako je u vrijeme pisanja *Agricole* Tacit još mogao vjerovati u mogućnost pomirenja principata i slobode, u vrijeme kada piše *Anale* postaje jasno da se pod maskom djelomične slobode skriva strašna istina novog režima, njegova priroda tiranske vlade.

³¹ Mambwini Kivuila Kiaku, J. *Tacite et le “discours idéologique” sur le principat*. Histoire et philosophie dans l’élaboration de la pensée politique de Tacite. *Classica*, São Paulo, v. 15/16, n. 15/16, p. 143-163, 2002/2003, str. 152.

³² Id., str.153.

4. TACITOV HISTORIOGRAFSKI METOD I POLITIČKA MISAO

Razdoblje kojim se Tacit bavi u svojim *Analima* ne karakterišu toliko vanjski događaji poput vojnih pohoda ili unutrašnja politika nego ličnost i karakter careva, njihovih žena, oslobođenika i savjetnika. Ključ za one koji žele razumjeti ovo razdoblje je proniknuti u umove princepsa i onih koji čine njihovo moćno okruženje. Veliki talenat pripovjedača Tacita leži upravo u toj sposobnosti psihološkog prodora i u njegovom ciničnom i pesimističnom pogledu kojim gleda iza kulisa moći. Studiozno proučava izvore, uzroke i događaje, usredotočujući se na stvarne činjenice. Čini se da je potraga za objektivnošću njegov glavni problem, toliko da on više nego jednom potvrđuje da želi biti nepristran, pri tome ne zadovoljavajući se čistim opisom događaja, nego dajući sud o onome o čemu pripovijeda i analizirajući sve što je moguće konsultovati, od literature, preko dokumenata senata, do izravnih i ličnih svjedočanstava, a sve to kako bi se istražili uzroci i mehanizam koji ih je proizveo. Takvo istraživanje usmjerava prema čovjeku jer je on, prema Tacitu, središte cijele priče. Nastoji prodrijeti u najskrivenije motive historijskih figura i stvara izrazito upečatljive likove te je s pravom nazvan najvećim majstorom književnog portreta u antičkoj historiografiji.³³

Nije se držao opredjeljenja iz *Agrikole* da historiografskim djelom slavi savremeno doba. Možda nikada i nije imao tu namjeru, no ako je i želio, vjerojatno je odustao razočaran time što sloboda koja je postignuta pod Trajanom i Hadrijanom nije bila toliko opsežna da bi mu omogućila objektivno suočavanje sa savremenim činjenicama. U stvarnosti, Tacitov historiografski proces sastoji se od vraćanja malo po malo unatrag kako bi se razumjeli razlozi koji su doveli do daljnjeg historijskog razvoja. S *Historijama*, polazeći od iskustva ropstva u kojemu se živjelo pod Domicijanom, on traži korijene ovog fenomena u prethodnom razdoblju, počevši od početka doba Flavijevaca. *Analima*, tražeći korijene pojava uočenih u flavijevskom dobu, dopire do početka carskog doba, odnosno od prijelaza Augustove vladavine do Tiberija, tj. do trenutka u kojem monarhija postaje nasljedna. Ukratko, Tacit, polazeći od aktualnosti i promatranja savremenih činjenica, traga za uzrocima i ishodištima u prošlosti. Ovakva promatranja vrši u odnosu na mehanizme moći i odnose koji gravitiraju oko nje. Ne iznenađuje da u *Analima* polazište narativa nije cijela Augustova vladavina, već njen posljednji dio, onaj u kojemu počinju spletke i igre moći

³³ Tronski, I. M. (1951). *Povijest antičke književnosti*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 553.

za nasljeđivanje Augusta. Ova metoda istraživanja uzročno - posljedičnog mehanizma bila je prije Tacita tipična samo za Salustija. Livije je bio skoro književni historičar, zamislivši svoje djelo za svrhe koje su nadilazile analitičke namjere i želeći postati moralni primjer Rimljanima. Salustije je u svojim djelima imao istraživački pristup koji vrlo podsjeća na Tacitov. Analogije su u biti posljedica činjenice da su i Salustije i Tacit primjeri senatorske historiografije.³⁴

Tacit piše historiju carstva, a ona je usredotočena na problem moći i odgovornosti onih koji njime upravljaju. Zanima ga rekonstrukcija odnosa i sukoba koji postoje između različitih nositelja vlasti: monarhije, senata, vojske i, u konačnici, naroda. Budući da ga uglavnom zanimaju odnosi snaga, civilni i upravni život carstva bit će svakako u drugom planu, kao i gospodarske i društvene prilike, naročito u provincijama. U ovom trenutku, međutim, treba se prisjetiti da Tacit potvrđuje u Agricoli to da čak i ako je velik dio moći u rukama korumpiranih careva, još uvijek je moguće da državni dužnosnici djeluju na pravedan način, povoljan za društvo. Međutim njihov rad ocjenjuje se prvenstveno prema moralističkim kriterijima, bez osvrtnja na temeljno zakonodavstvo. Štaviše, čak se i carevima sudi na temelju njihovog moralnog ponašanja, a ne na temelju njihovog stvarnog rada. Sve se to dakle prevodi u moralističku viziju historijskog problema. U današnjoj historiografiji to je nedopustivo, ali to je zapravo ograničenje čitave antičke historije, a Tacit ga nije mogao nadvladati. No, u poređenju s drugim antičkim izvorima, Tacit ipak iznosi karakteristike koje su bliže savremenoj historiografskoj metodi. Zapravo, nudi, iako sporadično, informacije i reference o zakonodavnoj djelatnosti, o gospodarskim mjerama, ali i o problemima organizacije građanskog života. I upravo zahvaljujući tim referencama koje Tacit gotovo slučajno spominje, moderna je historiografija uspjela na neki način revalorizirati rad careva poput Tiberija i Klaudija, koje je sam Tacit zapravo ocrnio. Novi element kod Tacita je to što prvi ističe vojsku i narod kao potencijalna, iako marginalna sjedišta moći. Ono što Tacit pripovijeda o vojnim događajima pokazuje predanost u analizi odnosa između vojnika i zapovjednika i procesa koji pokreću vojne mase na pristanak ili neslaganje s vođama. No činjenica da se vojska doživljava kao politički subjekt nije toliko iznenađujuća koliko činjenica da tu karakterizaciju preuzimaju, u

³⁴ Za razliku od Livija, Tacit i Salustije, koji su imali neposredna politička iskustva mogli su poimati historiju samo kao nešto usko povezano s političkim djelovanjem. Historiografija je zapravo rekonstrukcija događaja iz prošlosti koja predstavlja bogatstvo znanja i promišljanja prijeko potrebnih onima koji se i sami bave političkim djelovanjem. Zbog toga je senatorska historiografija u biti politička historiografija, sa sukobima moći kao argumentom.

manjoj mjeri, i ljudi. Istina je da se vrlo često narod prikazuje samo kao apolitična masa koja svoje djelovanje podređuje iracionalnim porivima, ali ima i trenutaka u kojima se vlast mora suočiti s javnim mišljenjem. Tacit ima potpuno racionalan pristup historiji. Ovaj ga aspekt više nego bilo koji drugi stavlja na trag drugih historičara kao što su Tukidid i Salustije. Ali upravo zbog ove ironične metodologije, svi ovi autori imaju zajedničku užasno pesimističnu viziju historije i ljudske prirode: ljudi djeluju vođeni strastima i oportunističkim interesima. Ovakav razočarani i lucidni stav moguć je za Tacita kao predstavnika senatorske aristokratije koji je iz iskustva poznao niskosti i prevare direktno povezane s vlašću. I zapravo Tacit često ističe kako se iza plemenitog izgleda obnovitelja slobode skrivaju autokratske vlade odgovorne za najgore brutalnosti. Međutim, čak i ako se historija može istraživati pomoću racionalnih alata, Tacit ne poriče da postoje i različiti utjecaji kao npr. subjektivni izbori onih na vlasti i slučajnosti. Kada je moć u rukama jedne osobe, njome se upravlja prema mračnim zakonima u koje ne može svako prodrijeti: on ih naziva *arcana imperii* (tajne moći) koje čine nedokučivu komponentu koja izmiče ljudskoj kontroli i historijskom razumijevanju.

*Haud dubium erat eam sententiam altius penetrare et arcana imperii temptari.*³⁵

*Očito je taj prijedlog dublje zadirao i dirao u tajne osnove carske moći.*³⁶

Temeljni uslov vladavine bio je da carevi nikome ne moraju odgovarati za postupke čiji razlozi su samo njima poznati. U stvarnosti su tajne moći većinom bile diktirane interesnim motivima, ili su oko nekih od njih postojali potpuno misteriozni motivi.

Tacit je nostalgичno vezan uz običaje i sjećanje na staru aristokratsku republiku. Njegov moralistički konzervativizam poziva se na mit o bezvremenoj i neiskvarenoj prošlosti, a svaka promjena koja se dogodila tokom historije čini mu se znakom dekadencije i korumpiranosti. Ali upravo ta neiskvarena prošlost je bezvremena, historijske dimenzije, u nekom idealnom svijetu. A kod Tacita ne preovladava idealizam, nego snažna lucidnost koja prelazi u gotovo cinični pragmatizam.³⁷ Zapravo, čak ni republika nije izuzeta od mana. Karakteriše je snažna strukturalna

³⁵ Tac. *Ann.* II, 36.

³⁶ Preveo Jakov Kostović.

³⁷ Pragmatična historiografija javlja se u Grčkoj s Tukididom. Pragmatika proizlazi iz riječi *pragma* što znači činjenica, tj. historiografija činjenica koja najprije mora biti korisna, a ne zabavna, što se postiže istraživanjem uzroka jer ako razumijemo razloge iz historije, možemo bolje djelovati u sadašnjosti. S druge pak strane tragična historiografija analizira psihologiju pojedinaca koji su stvarali historiju tražeći posebne individualne karakteristike. Tacit je nasljednik velike pragmatične historiografije Tukidida, budući da je njegovo pripovijedanje usmjereno na objektivnu rekonstrukciju događaja; međutim, kao što je to učinio i Salustije, on kombinuje grčka učenja s onima iz tragične

slabost koja je uvijek sa sobom nosila veliki rizik od građanskih ratova i vojne anarhije. Sve dok je vlast Rima bila ograničena samo na Italiju, upravljanje republikanskom državom bilo je dovoljno stabilno. Ali s tako velikim teritorijem bila je potrebna država koja ima snažnu koheziju koju takav sistem nije mogao pružiti. I tu dolazi do historijske nužnosti principata. Osnovni problem interpretacije Tacitova djela je njegova ocjena monarhije i odnosa aristokratije i carstva. Tacitu se ne sviđa principat kao institucija, jer on negira slobodu na način kako je shvatana u republikansko doba. Napomenuo je da je monarhija nametnuta kako bi se suzbio višak razuzdanosti koji je karakterisao posljednje razdoblje, te da je u ovom trenutku monarhija neophodna za zaštitu države od vanjskih prijetnji i građanskih ratova. A čuvanje države od vanjskih napada i građanskih ratova jedino je što Tacit stavlja iznad svega, pa i iznad individualnih sloboda koje su ostvarene u doba republike. No, greška je Tacita što ne razumije vrijednost ideja i preobražaj društva, što u prošlosti vidi čuvara svake vrline, vrhovni etički ideal u tradicionalističkom duhu stare aristokratije. Otuda postoji kontrast između veličanja prošlosti i degradiranja sadašnjosti. Na taj način se njegov konzervativni duh očituje kroz snažni pesimizam. Tacit vidi samo degeneraciju tamo gdje postoji historijska evolucija, vrlina je za njega u starom plemstvu, prema tradicionalističkoj koncepciji koja nearistokrasku klasu čini moralno i intelektualno inferiornom. Stoga, prirodno je da Tacit nije blagonaklono gledao na carstvo koje je dovelo do određene nivelacije društvenih klasa, do kozmopolitizma, do miješanja klasa, do kontaminacije običaja. Osjećaj kaste vrlo je jak kod Tacita i očituje se dubokim prezirom prema ljudima koji dolaze odozdo: robovima, oslobođenicima, plebejcima. Osim ovoga postoji još jedna inherentna opasnost u principatu, a to je da se principat izrodi u despotizam, kao što se na kraju i dogodilo, naročito pod Neronom i Domicijanom. Historija carstva je za Tacita uglavnom historija

historiografije u kojoj, za razliku od pragmatične, postoji želja za uključivanjem čitatelja. Naziva se tragičnom jer nastoji izazvati snažne emocije. Ima moralistički pristup, prosuđuje likove na temelju mana, volje i vrline. Historiografija koja želi biti korisna mora proučavati ponašanje ljudi. U carsko doba, prema Tacitu, više nije korisno razumjeti dinamiku naroda i senata, nego cara. Tacit koristi ključne pojmove pragmatične historiografije (korisnost, minimalno zadovoljstvo, upute), ali budući da se historija promijenila, od pragmatične historiografije mora postati tragična. Tacit želi biti koristan pa mora razjasniti kako psihologija jednog cara funkcioniše. Istražuje upravljanje vlašću u Rimu koristeći se alatima tragične historiografije - psihološkom analizom pojedinaca, moralističkim sistemom. Od pragmatične historiografije koristi refleksiju moći i kako do nje doći. Drugi aspekti tragične historiografije koje koristi su mimetička tendencija pripovijedanja - opisuje događaje vrlo dobro da pobudi emocije i paradoksalni portreti - uzima osobu, priča o manama i vrlinama i miješa ih te nastaje moćan i paradoksalan lik. Aspekti pragmatične historiografije kod Tacita su proučavanje upravljanja carstvom, i mehanizama nasljeđivanja jer su oni temeljni za kontinuitet carstva.

moralnog propadanja Rima, porobljavanja i aristokratske i narodne savjesti. Zapravo, Tacit uvijek nastoji istaknuti podle epizode servilnosti nekih senatora koji su hvalili careve čak i kada su činili najbrutalnija i najniža djela. Principat, iako je donio mir, značio je i pojavu despotizma i gubitak dostojanstva aristokratije. Zato, i kada bi se željela obnoviti republika, to ne bi bilo moguće jer je senat izgubio svaku snagu i dostojanstvo. Republika i republikanske vrijednosti svakako su plemeniti ideali, ali u to vrijeme neizvodivi, jer je degeneracija senatorske klase dosegla točku s koje se povratak republike čini nemogućim. Posebno ga je intrigiralo pitanje da li je moguće pomiriti slobodu i principat, pa čak i ako se uspostavi tiranski režim, mora li se senatorska klasa ponižavati u servilnosti ili pak suprotstaviti? Pojam slobode više ne shvata kao zahtjev za pravima i povlasticama klase koja je upravljala republikom, već kao zdrav i ispravan odnos između vladara i senata. Sloboda je dakle skup nužnih uslova koje dopuštaju neservilno ponašanje prema caru i lojalnu saradnju za dobrobit države. Historijski gledano julijejsko - kladijevska i flavijejska dinastija su sistematski gazile ljudske vrijednosti morala, pravde i dostojanstva. Ali s Trajanom, kaže Tacit, otvorila se nova era. Također nas podsjeća da postoje oni državni dužnosnici koji, unatoč životu pod korumpiranim režimom, nisu izgubili svoju veličinu, pravedno vršeći vojne ili administrativne dužnosti koje su im dodijeljene. To je jedini ispravan put, jedini način na koji senatorska klasa mora nastojati činiti dobro zajednici.

5. LEKSIČKI IZBORI

5.1. Odlike Tacitova stila

Kada se govori o stilu nekog autora misli se na ukupnost njegovih jezičkih, stilskih i umjetničkih izražajnih sredstava, a nikako isključivo na književnu tendenciju, školu kojoj pripada, ili čak samo na upotrebu jezika, gramatike i vokabulara.

Tacitov stil, uzet u cjelini, nosi pečat takozvanog Srebrnog doba u njegovom najtipičnijem obliku i prekida dugo Ciceronovo i Livijevo razdoblje. Sve što je viđeno kod Cicerona, oblici, uravnotežene klauzule, retorički krešendo i red riječi Tacit je bacio u nered. Njihovo mjesto zauzimaju kratke, koncentrisane rečenice, često asindetski povezane jedna s drugom, a u važnijim odlomcima sažete u emfatičnu sentenciju. Čitalac koji prelazi s djela klasičnog doba ka Tacitovim, suočava se s dosta različitim rječnikom i oblicima govora od onih na koje je navikao. Tacitov latinski prkosi do tada ustaljenoj morfologiji i sintaksičkoj strukturi rečenice, koja prezire sve konvencije i skladnost kao da i na taj način želi dočarati duboki nesklad društva carskog Rima.³⁸ Čak i u izboru riječi izbjegava sve uobičajene i popularne izraze. U početku se čini vrlo teškim, i zaista se njegova djela nikako ne mogu nazvati lakima za čitanje i razumijevanje. Ali u većoj mjeri nego kod većine autora otkriva se da se poteškoće sastoje u specifičnostima stila, koje nakon što se spoznaju, prestaju zadavati probleme. Ove specifičnosti manjim dijelom pripadaju njegovom dobu, ali uglavnom su karakteristike njegova vlastitog stila. Kao što je već rečeno, nije uvijek lako razumljiv ali odlikuje ga vrlo promišljena upotreba jezika gdje nijedna riječ nije slučajno ili nemarno odabrana, konciznost i određena rezervisanost. Ako se ne čini jednostavnim i kolokvijalnim, to je zato što je u svoj stil unio ne samo karakteristike svakodnevnog života i razgovora, nego kvalitete govornika, i to onoga koji apeluje, a ne onoga koji uvjerava.

Preuveličavajući sve karakteristike srebrnog latiniteta i ističući vlastite posebnosti, svoju oštrinu i pretjerani stil doveo je do krajnosti. Neke rečenice izgledaju kao obični nizovi nepovezanih riječi, čiji se međusobni odnos može otkriti samo marljivim proučavanjem pa je stoga nemoguće analizu ograničiti samo na njegov književni stil, te neizostavno treba uzeti u obzir i njegov način razmišljanja i iznošenja određene tematike. Puno prostora daje patetičnim i

³⁸ Vratović, V. (1977), *Rimska književnost, Povijest svjetske književnosti* 1/7, knjiga 2 (1974–1982), Zagreb: Sveučilišna naklada Liber/Mladost, str. 278.

dramatičnim elementima uz mnogo detaljnih opisa tragičnih smrti, katastrofa i nesreća. Svi ovi elementi, osmišljeni da potaknu emocionalno uključivanje čitatelja, kombinuju se kako bi oblikovali tužno i gorko poimanje svijeta i čovjeka. Politički i društveni krajolik Rima Tacit u svojim *Analima* oslikava sumornim bojama, u kojima su mnogi, osim autorova pesimizma, iščitali i nostalgiju za republikanskim Rimom. Tacit stoga daje prednost pripovijedanju s tragičnim i dramatičnim tonovima, popraćenom introspekcijom u psihologiju likova, kako bi se ušlo u trag temeljnim uzrocima njihovih postupaka. Djelo, dakle, daleko od toga da predstavlja puki prikaz činjenica, postaje živo svjedočanstvo o korumpiranosti principata i opadanja političke moći senatorske aristokratije. Tacitov stil treba prihvatiti kao formalni instrument mišljenja, kao sredstvo i medij političkog komentara koji utjelovljuje njegovu interpretaciju historije: mračna je, teška i izlomljena na komadiće poput svijeta koji namjerava opisati.

Potpuno novi stil u historiografiji nije planirano oblikovao, već je, dok se on posvetio pisanju historije, novi stil pisanja došao kao prirodan i potreban rezultat. Inspirisan Salustijem koristi rijetke pojmove i određene konstrukcije. Njegov jezik karakteriše arhaična i poetska boja. Koristi se vrlo bogatim rječnikom, izbjegava niske i vulgarne izraze, uobičajene i trivijalne riječi, grecizme i stručne izraze koje zamjenjuje perifrazama.

Tri su temeljne karakteristike Tacitova stila koje možemo pronaći u njegovoj prozi koja je uvijek živa, nikad nemarna ili banalna.

Prvi je korištenje raznih varijacija (*variatio*),³⁹ tj. stila koji se suprotstavlja simetriji (*inconcinnitas*) kako bi pobudio pozornost. Tako, u potrazi za najvećim izražajnim učinkom, upotrebljava zajedno:

mješavinu jednine i množine, te apstraktnih i konkretnih imenica

*atque ipsi tempus fore quo crimina et innoxios discerneret*⁴⁰

različite padeže

*clari genus et quidam summis honoribus*⁴¹

³⁹ Woodman, A.J. (2009). *The Cambridge Companion to Tacitus*. Cambridge University Press, str. 198.

⁴⁰ Tac. *Ann.* I, 55. (Preveo Jakov Kostović: A on sam imam će vremena da razluči nedužnoga od krivoga.)

⁴¹ Tac. *Ann.* VI, 9. (Id. : Znameniti po svome porijeklu, neki zbog najviših časti.)

isti padež za izražavanje dva različita odnosa

*quod quamquam in aetatem summa ope parabat, initio veris et repentino in Chattos excursu praecepit*⁴²

dva prijedložna izraza s istim značenjem

*ex optimis periculum sibi, a pessimis dedecus publicum metuebat.*⁴³

*nox aliis in audaciam, aliis ad formidinem opportuna*⁴⁴

aktiv i pasiv

*quaedam statim omissa sunt, aut vetustas oblitteravit*⁴⁵

Također pribjegava upotrebi ekvivalenata da ne bi ponovio istu riječ u malim razmacima:

*Id summi fastigii vocabulum Augustus repperit, ne regis aut dictatoris nomen adsumeret ac tamen appellatione aliqua cetera imperia praemineret.*⁴⁶

Druga značajna karakteristika Tacitova stila je konciznost (*brevitas*) koju dobiva elipsom⁴⁷ imenica ili glagola, vrlo često u kombinaciji s asindetom.⁴⁸

Najčešće se podrazumijeva glagol *esse*, kada je jednostavna kopula. Present se najčešće potiskuje pridjevima i u indirektnom govoru.

*Quippe sapientissimos veterum quique sectam eorum aemulantur diversos reperies*⁴⁹

Tacit ide dalje od klasika u elipsi glagola koji izražavaju mišljenje ili osjećaj, npr. kada ne može biti sumnje u to ko govori ili u indirektnom govoru osobe koja je prethodno spomenuta.

⁴² Tac. *Ann* I, 55 (Id. : Na njega se uvelike spremao za ljeto, početkom proljeća, pospješi ga iznenadnim upadom u zemlju Hata.

⁴³ Id. I, 80 (Id. : Gledao je u poštenjacima pogibao za sebe, u opakim ljudima sramotu za državu.)

⁴⁴ Id. IV, 51. (Id. Noć kod jednih služi za smjelost a kod drugih za užas.)

⁴⁵ Id. II, 83. (Id. : Neke počasti odmah napustiše, ili ih vrijeme dade zaboravu.)

⁴⁶ Id. III, 56. (Id. : Taj naziv pronađe August za vrhovni položaj, da ne uzme naslov kralj ili diktator i uza sve to da nekim imenom premaši sve druge vlasti.)

⁴⁷ Elipsa - izostavljanje riječi ili dijela iskaza potrebnog za sintaksičku potpunost, ali ne nužno za razumijevanje.

⁴⁸ Asindeton ili asindet (grčki: a ne, *sýndetos* vezan, nepovezan, bez veznika) stilska figura nizanja izraza bez upotrebe veznika

⁴⁹ Id. VI, 22. (Id. : Doista ćeš ponajglavnije drevne filozofe i one koji oponašaju njihove škole naći protuslovne.)

*...veniam dicendi ante alios exposcit orditurque: gravissimos principis labores, quis orbem terrae capessat, egere adminiculis...*⁵⁰

Ponekad se podrazumijevaju glagoli kretanja:

*tandem Cezar in Campaniam*⁵¹ (podrazumijeva se profectus est)

Općenito, najčešće glagoli koji označavaju radnju:

*cum... modo equestris praelii more frontis et tergi vices*⁵² (facerent)

Pridjevi ili imenice uz genitiv nekih imena se ponekad ispuštaju:

*per Apicatam Sejani*⁵³ (uxorem)

Tacit, čija sklonost konciznosti je dobro poznata, prirodno koristi mnogo asindeta (uklanjanje kopulativnog veznika), u odgovarajućim nabranjima

*munia senatus, magistratum, legum in se trahere*⁵⁴

ili kako bi označio suprotnost, kontrast između dvije ideje

*lacrimas, gaudium, questus, adulationem miscebant*⁵⁵

Često i smjelo koristi zeugmu⁵⁶

*verum quia Romanis Germanisque idem conducere (podrazumijeva se putabam) et pacem quam bellum probabam*⁵⁷

Konačno, treća istaknuta karakteristika je pjesnička boja (*color poeticus*),⁵⁸ odnosno upotreba tipično poetskih riječi i konstrukcija, te retoričkih figura koje pogoduju sintezi i ekspresivnosti i podižu razinu prema uzvišenom stilu. U ovom kontekstu važno je istaknuti čestu upotrebu arhaizama koji, zapravo udaljavaju radnju od sadašnjosti, tako da što se više približava i

⁵⁰ Id. XII, 5. (Id. Sam ulazi u senat i zaklinjući se da se radi o najvišim državnim probojima traži dopuštenje da govori prvi te započinje da "carevi golemi poslovi koji obuhvaćaju krug zemaljski, trebaju potpore...").

⁵¹ Id. IV, 58. (Id. : Napokon Cezar otputova u Kampaniju.)

⁵² Id. VI, 35. (Id. Kao što biva u konjaničkoj bitci, izmjenjuju se navale i uzimanja.)

⁵³ Id. IV, 11 (Id. : Apikata, žena Sejanova...).

⁵⁴ Id. I, 2. (Id. : i stade prisvajati vlast senata, magistrata i zakona...).

⁵⁵ Id. I, 7. (Id. : miješaju suze s radošću, jadikovanje s ulaganjem...).

⁵⁶ Sintaktičko uokvirenje.

⁵⁷ Id. I, 58 (Id. : ...jer sam smatrao da Rimljani i Germani imaju iste interese, i da je bolji mir negoli rat.)

⁵⁸ Budimir, M., Flašar, M. (1986). *Pregled rimske književnosti - De auctoribus romanis*. Beograd: Naučna knjiga, str. 503.

dotiče teme prošlosti, postaju sve češći.⁵⁹ Među najčešće korištenim arhaizacijama jezika u *Analima* je: upotreba glagola *reor* umjesto uobičajenog *puto*, *claritudo* umjesto *claritas* (slava, čast), *luxus* umjesto *luxuria* (luksuz), *maestitia* umjesto *maeror* (utučenost, tuga), *servitium* umjesto *servitus* (ropstvo, zarobljeništvo), *patres* umjesto uobičajenog *senatores* i sl.

Također neklasične metafore i smjele personifikacije daju posebnu živost, a često i dvosmislenost:

*vocem adversum pericula poscere*⁶⁰
*truculentia caeli*⁶¹
*angusta et lubrica oratio*⁶²
*privignos imperatoriis nominibus auxit*⁶³
*noctem minacem et in scelus erupturam*⁶⁴
*quin ipsum Tiberim nolle prorsus accolis fluviis orbatum minore gloria fluere*⁶⁵

Što se tiče reda riječi, Tacit znatno odstupa od klasične upotrebe. (npr. umjesto uobičajenog *senatus consultum* - odluka senata, koristi *consultum senatus*. Vrlo često stavlja glagol ili predikat na početak rečenice što uveliko doprinosi uzvišenom i dramatičnom karakteru. To je asindetska konstrukcija, obično s historijskim prezentom, opisnim infinitivom ili infinitivna rečenica, particip ili pridjev.

*vocare percussorem, prensare servorum dex tras, inserere gladium*⁶⁶

Snažna poetska boja koju je lako uočiti u Tacitovim djelima, dolazi ne samo iz njegova ličnog poznavanja pjesnika, posebno Vergilija, koji je u svoje vrijeme činio temelj ozbiljnog obrazovanja, nego i želje za inovacijama koja je, čini se, zaokupljala Tacita, poput većine književnika njegove generacije. U svim svojim djelima nastoji izbjeći kolokvijalne, uobičajene i tehničke riječi i zamijeniti ih rjeđim pandanima (npr. umjesto *virgines Vestales* piše *virgines Vestae*).

Veliki broj riječi nalazi se samo kod njega, kao što su *condemnator*, *detractor*, *cupitor*, *incelebratus*, *adulatorius* itd.⁶⁷ Također, veliki broj stranih riječi su posuđenice od pjesnika,

⁵⁹ Woodman, A.J. (2009). *The Cambridge Companion to Tacitus*. Cambridge University Press, str. 196.

⁶⁰ Tac. *Ann.* II, 29.

⁶¹ Id. II, 24.

⁶² Id. II, 87.

⁶³ Id. I, 3.

⁶⁴ Id. I, 28.

⁶⁵ Id. I, 79.

⁶⁶ Id. II, 31.

⁶⁷ Constans, L. (1893). *Etude sur la langue de Tacite*. Paris: Librairie Ch. Delagrave, str. 5.

naročito Vergilija, Livija i Plinija Mlađeg (*provisor, gestamen, inausus, aegrescere, fatiscere* itd.). Čak i kada koristi poznate riječi, često im mijenja značenje, bilo oponašanjem pjesnika, bilo istraživanjem izvornosti, a onda ih on jedini koristi tako, kao npr. u dativu *nulli* umjesto *nemini*).

U *Analima* se, kao što se i vidi, mogu pratiti sva obilježja specifičnog Tacitovog jezika. Evolucija njegova stila odrazila se u njegovom izboru riječi. Tako su u posljednjim knjigama *Anala* riječi korištene u ranijim spisima za označavanje dobrih namjera i pozitivnih osobina ljudi izuzetno rijetke - *pietas* (pobožnost), *providentia* (predviđanje), *felicitas* (poštenje). Opisujući mračna vremena Tiberija i Nerona, Tacit nikada ne upotrebljava riječi *humanitas* (čovjekoljublje), *integritas* (poštenje) i sl.

5.2. Jezik u službi Tacitove političke misli

Tacitova historijska djela sadrže njegova duboka promišljanja o nasljeđivanju carske vlasti. Kritikujući ličnosti careva i njihovo političko djelovanje, može se reći da je svoje djelo pretvorio u pravi ideološki diskurs u kojem se kroz izvještaje upušta u duboko promišljanje o principatu kao režimu. Unatoč tiranskom karakteru, a zbog njegove veličine i dobrobiti, Tacit smatra principat nužnim. Otuda njegova želja da na čelu vidi jednog čovjeka, princepsa, pa čak i ako je loš vladar.

Djelo ima pesimistični ton prema carevima i njihovoj porodici, ostali sadržaji nisu takvi. Postoje scene u kojima se opisuju ratovi, ceremonije, običaji, kultura, tj. mnogi aspekti Rimskog carstva, što djelu daje veliku historiografsku vrijednost. Za Tacita su nositelji moći protagonisti historije, te se fokusira na psihološki profil, genij i lik vladara i njihove bliske rodbine. Može se reći da, iako se čini da je djelo usmjereno na pregled života careva, ono ima drugu, dublju svrhu, a to je objasniti kako društvene vrijednosti nestaju i zamjenjuju se porocima i lošim običajima koji kvare društvo. Tiberijeva paranoja, Kaligulina zloba i ludilo, Neronova arogancija i pohlepa, kao i mehanizmi kojima su se žene iz carske porodice služile za postizanje svojih ciljeva, dokazi su koji potvrđuju istinitost ove Tacitove hipoteze. Kao što je već napisao i u *Historijama*, podržava svoju tezu o nužnosti principata pesimističnim tvrdnjama koje nalazimo u *Analima*:

*Non aliud discordantis patriae remedium fuisse quam ut ab uno regetur.*⁶⁸

*Razdoru domovine ne preosta drugi lijek doli vladavina jednoga samoga.*⁶⁹

⁶⁸ Id. I, 9.

⁶⁹ Preveo Jakov Kostović.

Tacit shvata da je proces nepovratan, da su zla rimskog društva povezana sa samom prirodom principata, čak i sa samom prirodom vlasti. Ako s jedne strane hvali Augusta jer je zajamčio mir u rimskoj državi nakon godina građanskih ratova, s druge strane pokazuje nedostatke života pod vlašću cara i ne može podržavati principat s entuzijazmom i uvjerenjem, te svoju pažnju skreće na negativne i opskurne aspekte vladavine princepsa. Zapravo cjelokupna njegova historiografija je naspram novog poretka bila obojena gorkom, pesimističnom rezignacijom, jer je pod maskom principata mogao vidjeti pravu prirodu dominacije. Upravo iz ove razočarane pozicije proizlazi fascinacija historičara koji nema ideala ni rješenja za predložiti, ali koji zbog toga ne odustaje od stroge kritike stvarnosti koju proživljava.

U njegovom djelu nalazimo snažnu moralističku kritiku. Osjeća istinsku dužnost da ocijeni događaje, te iskazuje oštre osude različitih epizoda i likova. Velika važnost koja se pridaje likovima tjera ga da provede duboku i oštromnu psihološku analizu koja nastoji tražiti motive i uzroke političkog djelovanja u ljudskoj duši i dati poseban naglasak, u tumačenju činjenica, na unutrašnje motive i strasti, među kojima ističe žudnju za moći i osjećaje poput zavisti, straha i sumnje, pri tome ne štedeći nijednog čovjeka na vlasti. Njegova kritika dinastijske moći također je naglašavala učinak karaktera ličnosti: ako je Tiberije bio lažan, Klaudije je bio slab, Neron nije bio samo nestabilan nego i zao, a carske žene bile su opasne.

Tacit je vjerojatno smatrao da je za razumijevanje stvarnosti principata potrebno vratiti se na njegovo porijeklo, na njegov konstitutivni trenutak, a posebno Tiberijevo nasljeđivanje vlasti. August je u rimskoj historiji uvijek zauzimao posebno mjesto. Pod njegovim vodstvom rimska republika se promijenila u ono što bismo danas nazvali Augustovim Principatom, ali Augustova republika je bila republika samo po imenu, konstrukcija za prikrivanje stvarne moći.

Odlučujući momenat za nastavak tiranske dinastije bilo je Tiberijevo stupanje na vlast koje će označiti početak višedecenijskih nemilosrdnih i krvavih borbi za vlast jer apsolutno neizbježno pravilo sastojat će se u činjenici „da je prvi uslov vlasti da se račun polaže samo jednome,”⁷⁰

*eam condicionem esse imperandi ut non aliter ratio constet quam si uni reddatur*⁷¹

⁷⁰ Vlastiti prijevod.

⁷¹ Id. I, 6.

a koji stupa na prijestolje zahvaljujući spletkama vlastite majke. Dapače, dvadeset i tri godine njegove vladavine otvaraju se s ubistvom Agripe Postuma.

*primum facinus novi principatus fuit Postumi Agrippae caedes*⁷²

*prvo djelo nove vlade bilo je ubistvo Agripe Postuma*⁷³

Samo preklapanje ili bolje reći, jukstapozicija značenja “djela” i “zločina” u riječi *facinus* prvi je primjer kako Tacit zna, kroz čak i naizgled najjednostavnije leksičke izbore, skriti vlastitu interpretaciju priče. Prešutno naglašava početak novog doba s Tiberijem u političkoj, institucionalnoj i ustavnoj historiji Rima. Tajnovitost carske vlasti, a ujedno i korijen svih njenih negativnosti, afirmira se zapravo prvi put upravo s Tiberijem, a novi režim započinje zločinom te utemeljuje neraskidivu vezu principata i smrti. Eliminacija potencijalnog suparnika Agripe Postuma je upravo prvi politički čin ovog novonastalog oblika vladavine, vjerojatno predodređenog da postane klišej svakog *exordium regni* Julijevaca, i upravo taj aspekt Tacit želi istaknuti upotrebom riječi *facinus*.

Na samom početku *Anala*, Tacit kaže da će „malo riječi kazati o Augustu, i to samo o njegovu svršetku:“

*inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere*⁷⁴

Rukopis koji je sačuvao uvodne knjige naslovljen je *Ab excessu divi Augusti*. Kao što ovaj naslov sugerira, djelo počinje Augustovom smrću. Za djelo koji tretira cijelu julijevsko - kladijevsku dinastiju, ovo je prilično neobično mjesto za početak i svakako nameće pitanje zašto je isključio Augusta? Postoje dva razloga koja se čine uvjerljivima. Sam Tacit daje nam prvi:

*Sed veteris populi Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt; temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrerentur. Tiberii Gaique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis ob metum falsae, postquam occiderant recentibus odiis compositae sunt.*⁷⁵

Dane blagostanja i nedaće rimskoga naroda u davnini prikazali su slavni povjesničari; i da se o crtaju Augustova vremena nije nedostajalo divnih umova, sve dok ih ulagivanje, koje preotimaše maha, od toga ne odvratilo. Povijest Tiberija, Gaja, Kladija i Nerona,

⁷² Ibid.

⁷³ Vlastiti prijevod.

⁷⁴ Id. I, 1.

⁷⁵ Id. I, 1.

*iskrivljena od straha u danima njihove veličine, bijaše napisana nakon njihove smrti pod dojmom nedavne mržnje.*⁷⁶

Prema Tacitu, o Augustu su već dovoljno pisali drugi historičari, koji su bili još uvijek sposobni ili im je bilo dopušteno napisati pristojnu historiju pod njegovom vladavinom. Možda je ovdje aludirao na Ciceronova pisma, ili Livija, koji je napisao rimsku historiju do 9. g. p. n. e., koja također uključuje dio Augustove vladavine. Međutim, bilo je i dosta historičara u prvom stoljeću koji su pisali o ostalim princepsima, kao na primjer Paterkul, koji je posvetio dio svoje rimske historije Tiberiju. S obzirom na način na koji Tacit opisuje Tiberija u svojim *Analima*, čini se da se nije slagao s Paterkulom po pitanju Tiberijeve vladavine. Stoga je mogao poželjeti napisati vlastitu historiju o Tiberiju, ispraviti, kako je smatrao, dezinformacije koje je dao Paterkul. Poanta je da je Tacit vjerojatno smatrao zadovoljavajućim ono što je do tada napisano o Augustu, čak i ako je bilo prilično pozitivno u odnosu na ostale careve julijevsko – kladijevsko dinastije. Ovo zapažanje nas dovodi do drugog razloga zbog kojeg je Tacit mogao započeti svoje djelo nakon Augustove smrti. On zapravo nije imao problem s Augustovom vladavinom, nego jednostavno s time kako je principat oblikovan nakon njegove smrti.

Naravno, reći da je Tacit bio pozitivan prema Augustu bi bilo netačno jer jednostavno nije mogao biti pozitivan prema bilo kojem princepsu zbog svoje privrženosti republikanskim idealima.

Iako Tacit piše da je njegovo djelo počelo Augustovom smrću, on ipak piše o njegovoj vladavini. Međutim svrha nije skicirati kratki pregled Augustove vladavine nego pokazati kako je bilo moguće da je vlast je sa senata prešla na vladare poput Tiberija i kasnije Nerona i Domicijana što je vidljivo iz primjera koji jasno pokazuje ovaj cilj kada govori kako je August postao gospodar rimskog svijeta:

Postquam Bruto et Cassio caesis nulla iam publica arma, Pompeius apud Siciliam oppressus exutoque Lepido, interfecto Antonio ne Iulianis quidem partibus nisi Caesar dux reliquus, posito triumviri nomine consulem se ferens et ad tuendam plebem tribunicio iure contentum, ubi militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit, insurgere paulatim, munia senatus magistratuum legum in se trahere, nullo adversante, cum ferocissimi per acies aut proscriptione cecidissent, ceteri nobilium, quanto quis servitio

⁷⁶ Preveo Jakov Kostović.

*promptior, opibus et honoribus extollerentur ac novis ex rebus aucti tuta et praesentia quam vetera et periculosa mallent.*⁷⁷

*Kada, poslije ubistva Bruta i Kasija, nije više bilo republikanske vojske, kada je Pompej podlegao na Siciliji, a Lepid bio uklonjen, kada poslije nasilne smrti Antonijeve ni Cezarovoj stranci ne preostane drugi vođa doli August, ovaj se odrekne imena trijumvir, proglasi se konzulom i zadovolji tribunskom vlašću da zaštiti narod. Pošto pridobije za sebe vojnike svojom darežljivošću, narod obiljem žita, a sve skupa slatkoćom mira, stade se malo po malo uzdizati i sebi prisvajati vlast senata, zakona i magistrata. Niko mu se nije protivio: najneustrašiviji republikanci bijahu izginuli u ratu ili u proskripcijama; od ostalih plemenitaša koliko je ko bio spremniji da ropski služi, toliko se više uzdizao u častima i bogatstvu, i kako su bili dobili u novom poretku, voljeli su sadašnjost i njenu sigurnost negoli prošlost s njenim pogibeljima.*⁷⁸

Kako smatra Tacit, rimski narod se uljuljkao u prihvaćanju vladavine jednog čovjeka. Dokaz za to je i njegov izbor glagola. Tacit kaže da je svijet osvojen ili rastrojen (*pellexit*) ovim darovima novca, žita i mira. U sljedećoj rečenici kaže da je sva opozicija prestala postojati (*cecidissent*) kroz progonstva i zabrane. Međutim, i to je prestalo postojati jer je preostalo plemstvo u dobrovoljnom prihvatanju ropstva vidjelo najlakši put do bogatstva i položaja. Njegova kritika stoga djeluje obostrano: Augusta treba kritikovati zbog ukidanja sloboda republike a puk, i naročito plemstvo, zbog prihvatanja toga. Da je Tacitova kritika uglavnom usredotočena na slabljenje republikanskih ideala, jasno je stavljeno do znanja u sljedećem fragmentu, gdje Tacit raspravlja o posljedicama Augustove vladavine:

*Igitur verso civitatis statu nihil usquam prisci et integri moris: omnes exuta aequalitate iussa principis aspectare, nulla in praesens formidine, dum Augustus aetate validus seque et domum et pacem sustentavit.*⁷⁹

*Preokrene se dakle stanje u državi; drevne i časne predaje bijahu posvuda iščezle; svi su, jer se odrekoše jednakosti, od cara iščekivali naloge. Sadašnjost nije ulijevala straha, dok je August u naponu dobi podržavao svoju vlast, svoju kuću i mir.*⁸⁰

Učvršćivanje vlasti u Augustovim rukama učinilo je plemstvo ovisnim o volji princepsa, nešto što Tacit očito prezire. Svi su bili *exuta aequalitate*, lišeni jednakosti. Sve dok su bili ovisni o Augustu, to je bilo prihvatljivo, jer je on bio sposoban vođa. Međutim, opasku da je poslije sebe prokrčio put drugim carevima, koji nisu bili u stanju održati se, treba odobriti Tacitu. U tom svjetlu

⁷⁷ Id. I, 2.

⁷⁸ Preveo Jakov Kostović.

⁷⁹ Tac. Ann. I, 4.

⁸⁰ Preveo Jakov Kostović.

također treba analizirati Tacitovu perspektivu o ulozi Augusta u rimskom svijetu. Žalio je zbog činjenice da su republika i njen moral izbljedili. Međutim, tamo gdje je Paterkul tvrdio da je August obnovio republiku, Tacit tvrdi da je republika prestala postojati pod Augustom:

*quotus quisque reliquus, qui rem publicam vidisset?*⁸¹

*Koliko ih preostade koji vidješe republiku?*⁸²

U nastavku kaže:

*Postquam hic socordia senuerit, ille per libidines pessum datus sit, non aliud discordantis patriae remedium fuisse quam ut ab uno regeretur. non regno tamen neque dictatura sed principis nomine constitutam rem publicam.*⁸³

Kada je ovaj obnemogao, a drugi se upropastio razvratnim životom, razdoru domovine ne preosta drugi lijek doli vlast jednoga samoga. Uza sve to on koji zavede poredak u državi pod imenom prvog građanina – princepsa, nije se proglasio ni kraljem ni diktatorom.

Čini se da to implicira da je August pokušao organizovati državu tražeći za sebe najbolju poziciju s koje je to mogao učiniti. Izbor riječi je i ovdje zanimljiv, naročito zadnji dio:

*sed principis nomine constitutam rem publicam,*⁸⁴

a još na samom početku djela je naveo:

*Non Cinnae, non Sullae longa dominatio; et Pompei Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit*⁸⁵

*Despotizam Cine i Sule nije bio dugotrajan i moć Pompeja i Krasa brzo prijede na Cezara, oružana snaga Lepida i Antonija na Augusta koji od građanskih razdora izmoreni svijet podredi svojoj vlasti pod imenom prvog građanina.*⁸⁶

Opet, umjesto da Augusta naziva samo princepsom, on koristi *nomine principis*. Već prije, Paterkul i Svetonije su pojam *princeps* koristili za opisivanje položaja Augusta i njegovih nasljednika. Ali Tacit upotrebljava *nomine principis* želeći naglasiti da je to što se August i njegovi nasljednici nazivaju princepsima, samo zgodan izraz da se prikrije činjenica da je njihova vladavina koliko dobra toliko i apsolutna. Ovdje je mogao biti pod dojmom vlastitog života, dok

⁸¹ Tac. Ann. I, 3.

⁸² Preveo Jakov Kostović.

⁸³ Tac. Ann. I, 9.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Tac. Ann. I.1

⁸⁶ Preveo Jakov Kostović.

je služio pod Domicijanom, koji se nazivao *dominus* i tako otvoreno postao apsolutni vladar. Vrlo je moguće da Tacit želi aludirati na činjenicu da je to uvijek bio slučaj, ali je jednostavno bio skriven iza fasade princepsa. Tacit je bio pod velikim utjecajem svog vremena. Budući da je bio iz senatorskog reda i da je živio i pod Neronom i Domicijanom, žudio je za povratkom stare republike i žalio je što je nestala. Njegov glavni cilj je bio pokazati kako je republika pala u ruke jednog čovjeka i zašto je to bila loša stvar. Njegova upotreba *nomine principis* pokazuje njegovo žaljenje zbog iščezlih republikanskih ideala.

Tacit nije mogao promatrati careve bez razmišljanja o onima svoga doba.

Prvih šest knjiga posvećuje Tiberiju pretvarajući historijske likove o kojima piše u alegorije raznih problema koje vidi u principatu. Sam Tiberije postaje sinonim za vladavinu u cjelini i od njega sežu svi poroci, dok njegova majka Livija utjelovljuje pozadinsku korupciju vlade. Njegov usvojeni sin Germanik predstavlja sve pozitivne osobine koje Tiberije nema, dok pak Sejan, Tiberijev ministar predstavlja slom rimskog društvenog poretka. Zajedno s narodom (*vulgus*), simbolom posljedica tih poroka, ovi likovi stvaraju moćnu invektivu protiv princepsa, a da nikada nije loše govorio o božanskom caru.

Tacit je dakle stvorio djelo u kojem njegova priča ima dvije funkcije. S jedne strane govori o historiji carstva, a s druge strane, likovi postaju isto toliko simboli nedostataka koje primjećuje. Raspravljajući o tim nedostacima, Tacit osuđuje svoju pravu metu, Augusta, otkrivajući da je njegova tvorevina, principat, „spasitelj“ manje briljantan, a više ogrezao u zločinima. Za usađivanje ovih razmišljanja i misli, Tacit koristi retoriku i mnoštvo stilskih sredstava i alata izražavanja.

U promatranju glavnih likova *Anala*, Livije, Germanika i Sejana, zaključujemo kako Tacit kritikuje Tiberija, a time i Augustov principat i samog Augusta, na više polja od iznimne važnosti za Rimljane kao što su odnos prema vojsci, strana politika širenja, te, što je najvažnije, pitanje sukcesije.

Tacitov nominalni subjekt je Tiberije, a kroz njega mišljenje o principatu kao cjelini. Tiberije je, kao car, inherentno povezan sa svojom vladom, što Tacit iskorištava, bacajući na njega poroke utjelovljene u samoj vlasti. Tako mu se čini prikladnim započeti s Tiberijevom vlastitom

fascinacijom prema Augustu, što opet koristi da pokaže cijelu ovisnost sistema o njegovom tvorcu ali i njegovu krivnju za neuspjeh.

Jedna od Tacitovih najraspravljanijih osuda Tiberija izravno se odnosi na njegovu „ovisnost“ o Augustu. U Tacitovo vrijeme pod Trajanom carstvo je eksponencijalno raslo dok Tiberije nikada nije dopustio svojim generalima da prošire carstvo, vraćajući se uvijek iznova na Augustovu posljednju zapovijed da se carstvo zadrži unutar njegove trenutne granice. Bez obzira koliko se pobjeda generala činila sigurnom, Tiberije to nije dopuštao, kao na primjer kada se Germanik, s kojim je Tiberije već imao loš odnos, nadomak pobjede povlači iz Germanije zbog izmišljenih razloga.

*Nec dubium habebatur labare hostis petendaeque pacis consilia sumere, et si proxima aetas adiceretur, posse bellum patrari. sed crebris epistulis Tiberius monebat rediret ad decretum triumphum: satis iam eventuum, satis casuum. prospera illi et magna proelia.*⁸⁷

*Nije više bilo sumnje da neprijatelji potišteni kane zatražiti mir i da će iduća vojna moći završiti rat. Ali Tiberije, čestim pismima potičaše Germanika da se vrati poradi trijumfa koji mu je dosuđen: dosta je već uspjeha, dosta opasnih pothvata.*⁸⁸

Tacit tvrdi da je do povlačenja došlo zbog Tiberijeve zavisti prema njegovom usvojenom sinu, ali također jer ne želi ići protiv stvari koje mu je August rekao da učini. Tacit izražava još jasniju kritiku i usporedbu aludirajući na činjenicu da je za vrijeme Tiberijeve vladavine carstvo posrnulo i da je bilo potpuno ovisno o svom prethodniku:

*Quod mihi quoque exequendum reor, quae tunc Romana copia in armis, qui socii reges, quanto sit angustius imperitatum.*⁸⁹

*Stoga smatram potrebnim da i ja kažem koje je vojničke snage imao tada Rim, koji su kraljevi bili njegovi saveznici, koliko se manjim područjem vladalo.*⁹⁰

Tacit predstavlja Tiberija kao licemjera, čovjeka koji je neprestano skrivao svoje prave misli, dok se pretvarao da misli jedno, stvar bi bila sasvim drugačija. On predstavlja Tiberija koji pokazuje sve veću i veću okrutnost i odaje se porocima sve više i više smrću sputavajući utjecaj raznih osoba. Njegova vladavina postala je slična vladavini tiranina. Uvelike se oslanjao na doušnike, stvarajući ozračje sumnje među rimskim narodom o tome kome mogu vjerovati, a

⁸⁷ Tac. Ann. II, 26.

⁸⁸ Preveo Jakov Kostović.

⁸⁹ Tac. Ann. IV, 4.

⁹⁰ Preveo Jakov Kostović.

mnoge pogrešne optužbe su često rezultirale smrću. Među najčešćim su bili novouspostavljeni zakoni o izdaji prema kojima je sve uvredljivo ili prijeteće rečeno ili učinjeno prema caru proglašeno zločinom. Kao što je slučaj s mnogim tiranima, on je bio čovjek koji se stalno bojao onih koji bi ga mogli pokušati svrgnuti. Politički suparnici tretirani su s nepogrešivom sumnjom, što je rezultiralo mnoštvom političkih čistki i ubistava.

Još jedno važno mjesto gdje Tiberije prikriva svoje namjere, a gdje ne bi trebao, tiče se sukcesije koja nikad nije dobro definisana, o održava se jer je *mos maiorum*.⁹¹ Tacitova nenaklonost porodičnom nasljeđivanju je vidljiva iz mnogih primjera. Tiberije počinje godinu povlačenjem iz Rima i Tacit navodi dva moguća razloga za to: ili, da se pripremi za svoj duži odlazak ili da dopusti Druzu vrijeme za političku slavu i možda iskoristi ovaj trenutak kao priliku da ga postavi za svog nasljednika.

*Eius anni principio Tiberius quasi firmandae valetudini in Campaniam concessit, longam et continuam absentiam paulatim meditans, sive ut amoto patre Drusus munia consulatus solus impleret.*⁹²

*Na početku te godine, Tiberije, pod izlikom da ojača zdravlje, povuče se u Kampaniju, bilo da je već snovao o svojoj dugoj i neprekidnoj odsutnosti, ili da Druz, ako se otac udalji, sam obavlja službu konzulata.*⁹³

Tacit ovime pokazuje još jednu od velikih mana principata kako ga je uspostavio August, a to je da pravni poslovi u potpunosti zavise od hira jednog čovjeka koji ako to želi, može sve brzo baciti u nered. U nastavku, raspravljajući o akcijama koje je poduzeo Druz, Tacit kaže:

*Neque dubitabantur praescripta ei a Tiberius, cum incallidus alioqui et facilis iuventa senilibus tum artibus uteretur.*⁹⁴

*I ne posumnja se da ga je tako uputio Tiberije jer se taj, inače nevješt svijetu i otvoreni mladić tada poslužio staračkim vještinama.*⁹⁵

Druz je već sigurno zaražen porocima svog oca i, budući da se on uskoro pokazuje kao kandidat za mjesto nasljednika, predstavlja vjerojatnost da će se ti poroci nastaviti i u sljedećim generacijama. Ideja o "staroj glavi na mladim ramenima" obično se konstruira kao pozitivna stvar,

⁹¹ Nepisano, običajno pravo starih Rimljana.

⁹² Tac. *Ann.* III, 31.

⁹³ Preveo Jakov Kostović.

⁹⁴ Tac. *Ann.* III, 8.

⁹⁵ Preveo Jakov Kostović.

ali kontekst te stare glave, budući da se radi o Tiberiju, mijenja ovaj trenutak hvale u trenutak osude.

Tacit Tiberija karakterizira kao strašljivog i nepoduzetnog vladara. Jedan od Tiberijevih najčešćih odgovora na rizične situacije je prepuštanje kontrole nekom drugom pojedincu koga bi mogao proglasiti odgovornim ako stvari krenu po zlu, ili pak senatu. Naglašava da Tiberijeva stalna odgađanja i oklijevanja imaju svoju cijenu:

*Consultus super eo Tiberius aspernatus est indicium aluitque dubitatione bellum.*⁹⁶

*Upitan o tome za savjet, Tiberije odbaci tu prijavu, i njegova neodlučnost podrži rat.*⁹⁷

Riječ *dubitatione* koja se najčešće koristi u vezi s Tiberijem obično znači oklijevanje ili sumnja. Tacit ovdje ističe kako taj Tiberijev prirodni kukavičluk i oklijevanje imaju katastrofalne rezultate za carstvo, i da je vladavina koja dopušta nesigurnosti jednog čovjeka da započne cijeli rat potpuno pogrešna.

O odnosu između Tiberija i njegove majke Livije Tacit nadugačko raspravlja te je predstavlja kao utjelovljenje pokvarenosti i spremnosti da ugrabi moć. Livijino predstavljanje također dolazi sa smrću. Tacit tako pripovijeda o smrti Lucija i Gaja Cezara i kaže:

*Lucium Caesarem euntem ad Hispaniensis exercitus, Gaium remeantem Armenia et vulnere invalidum mors fato propera vel novercae Liviae dolus abstulit.*⁹⁸

*Lucija kada je išao k vojskama u Hispaniju, Gaja kada se vraćao ranjen iz Armenije, ugrabi smrt koju pospješi sudbina ili zločin njihove maćehe Livije.*⁹⁹

Tacitov izbor riječi je i ovdje simboličan jer je sudbina često suprotstavljena nasilnoj smrti. Ovo u kombinaciji s upotrebom riječi *novercae* ima za cilj izgraditi stravičnu sliku dvojice mladića koje je brutalno ubila vlastita maćeha. Gotovo odmah nakon toga Tacit kaže da je Tiberije stavljen na njihovo mjesto sukcesijom:

*Non obscuris, ut antea, matris artibus, sed palam hortatu.*¹⁰⁰

*I to ne, kao prije, potajnim spletkama majke nego na njezin izričit nagovor.*¹⁰¹

⁹⁶ Tac. *Ann.* III, 41.

⁹⁷ Preveo Jakov Kostović.

⁹⁸ Tac. *Ann.* I, 3.

⁹⁹ Prevod Jakov Kostović.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Preveo Jakov Kostović.

Ovime, Tacit usađuje u čitateljev um ideju da su Tiberijeva moć i Livija izravno povezani, te prikazuje Livijinu moć nad sinom i političkim životom Rima u njenoj kontroli nad sudbinama određenih pojedinaca, otvoreno i skriveno, kao i to da prava moć, u ovom trenutku u carstvu, ne počiva na političkom režimu nego na onima koji upravljaju iza kulisa. Međutim, to ne znači da sam Tiberije nikad nije bio korumpiran. Naprotiv, Tacit naglašava da je opasan bijes prebivao u Tiberiju, a time i unutar samog principata.

Tacit ponavlja svoje misli o principatu kao cjelini, koju je postavio August, a koji su zatim doveli do viših razina korupcije i terora Tiberije i oni carevi koji su ga slijedili. Ponovo pokazuje svojim čitateljima opasnosti principata, sistema vlasti koji počiva na hirovima jednog čovjeka i njegovim prirodnim porivima. Na primjer, nakon suđenja Lepidu, Tiberije hvali senat zbog njihovog postupanja, ali ih istodobno kritikuje zbog nepotrebne žurbe, uvodeći pravilo da mora postojati devetodnevno razdoblje između osude i izricanje kazne. Tacit zatim naglašava koliko je to bilo beskorisno, budući da senat nije mogao preispitati odluku a Tiberije nikada nije ublažavao svoj bijes.

*Sed non senatui libertas ad paenitendum erat neque Tiberius interiectu temporis mitigabatur.*¹⁰²

*Ali niti je senat imao slobode da mijenja svoje presude, niti je Tiberije za vrijeme odgode postajao blaži.*¹⁰³

Tiberije je uspostavljao zakon, a zatim nikada nije dopuštao da se on uopće koristi.

Stalno paranoičan i gledajući preko ramena, Tiberije je imenovao Sejana kao svoju desnu ruku da bude šef pretorijanske garde zadužene da štiti cara. Sejan je bio brutalan čovjek i zloupotrebjavao je svoj položaj moći kako bi proširio još više terora među rimskim narodom, ubijajući mnoge osumnjičene političke suparnike. Odbacio je senatore kao ljude "koji zaslužuju biti robovi", dodatno narušivši svoj odnos s rimskom elitom. Sa svog položaja uz Tiberija Sejan je nekoliko puta pokušao doći na vlast. Nakon što je Tiberije posumnjao u Sejanove postupke, okrenuo se protiv njega i dao ga ubiti što je također imalo dalekosežne posljedice. Dok Tiberije preuzima plašt poroka i korupcije od Livije, Sejan ispunjava drugu ulogu, onu sloma društvenog poretka, oportuniste koji se probija na društvenoj ljestvici, ne mareći za onoga koga treba gurnuti

¹⁰² Tac. *Ann.* III, 51.

¹⁰³ Preveo Jakov Kostović.

dolje da bi se uzdigao do sljedećeg nivo te tako predstavlja jednu od najvećih opasnosti svojstvenih carstvu.

Književnim umijećem i uz pažljivo vladanje retorikom Tacit kroz likove čiji su postupci i izbori odražavali dublje probleme Rimskog carstva, bilo izravno u liku Tiberija koji predstavlja vladavinu u cjelini, ili neizravno u liku Livije koji predstavlja pozadinu korupcije i poroke koji polako zaražavaju carstvo, ukazuje na probleme principata kao oblika vladavine. Tacitov je cilj, kroz sve ovo, osuditi Augusta, a time i njegove nasljednike, na jedini način na koji može, a to je otkrivajući užasne okove koje je stavio rimskom narodu kada je stvorio principat. Prikazujući svoj narod slabovoljnim i neumjerenim Tacit ih udaljava od ideje o ponosnoj civilizaciji kakvom su se Rimljani prije smatrali a krivicu za sve to pripisuje princepsu.

ZAKLJUČAK

U želji da što bolje shvati i prikaže strukture Rimskog carstva Tacit se u svojim *Analima* vraća u vrijeme kada je car Tiberije učvršćivao Augustove reforme i svoju vlast, te stvara jedno od najvažnijih djela rimske historiografije, *Ab excessu divi Augusti*, koje slijedi hronološki narativni model s osvrtom na važnije događaje dinastije Julijevaca. Nakon uvodnog dijela koji sadrži kratku skicu historije Rima od njegova nastanka do građanskih ratova, daje analizu principata, koji prosuđuje kao negativnu transformaciju republikanskih institucija koja je dovela do ukidanja slobode i prelaska cjelokupne vlasti u ruke jednog čovjeka, princepsa. Djelo ne nudi samo puki prikaz historijskih činjenica i pregled života careva, nego predstavlja živo svjedočanstvo o korumpiranosti principata i opadanju političke moći senatorske aristokratije, koje prate etička i moralna dekadencija. Ima za cilj pokazati kako društvene vrijednosti nestaju, a zamjenjuju ih poroci i loši običaji. Tiberijevo doba predstavlja pravi početak principata kada konsolidira i institucionalizira novi oblik vladavine za Rim koji raskida s prošlošću, odnosno s političko - ustavnom tradicijom republike. Naravno, čovjek koji je zapravo napravio skok u eri bio je August, ali je Tiberije bio taj koji je prvi primio, a zatim prvi prenio vrhovni autoritet prema kriteriju nasljeđivanja. Tacitov Tiberije je književna projekcija ostvarenja oblika apsolutne moći, ali ne treba zanemariti ni one iza kulisa. Kroz likove u *Analima* Tacit objašnjava ideologiju i daje vlastitu interpretaciju carske vladavine i historije, a njegova kritika je usmjerena na instituciju principata koji je degenerirao, na Augusta kroz otkrivanje mana svojstvenih principatu koji je on uspostavio i na njegove, često okrutne i izopačene nasljednike. Iako je često isticao da će pisati bez srdžbe i naklonosti taj cilj često nije mogao biti ostvaren te je kroz gotovo cijelo djelo jasno vidljiva oštra osuda pojedinaca ili grupa. Ako je nekada i imao početnu pozitivnu percepciju o principatu, budući da je osigurao mir, i ako je u njegovim počecima još vjerovao u mogućnost pomirenja principata i slobode, u vrijeme kada piše *Anale* otkriva strašnu istinu novog režima i njegovu prirodu tiranske vlade, te duboko rezigniran, postaje bolno svjestan njegove nužnosti kao manjeg od dva zla kako bi se izbjegao raspad države, budući da ogromno carstvo ne može opstati i održati ravnotežu bez vodiča a, kako navodi, “građani ne mogu podnijeti ni potpuno ropstvo ni potpunu slobodu.”

U osnovi Tacitova historiografskog djelovanja ukrštaju se analitička strogost i moralna dužnost, pa je stoga naracija obojena tragičnim i dramatičnim tonovima, popraćena introspekcijom

u psihologiju likova, kako bi se ušlo u trag temeljnim uzrocima njihovih postupaka. Tacitova pažnja usmjerena je na političku figuru ličnosti u njenoj javnoj, a ne privatnoj dimenziji, posebno analizirajući psihološki aspekt. Svoje figure gradi salustijevskom tehnikom portretiranja, odnosno zanemarujući fizičke osobine, a dajući prednost moralnim kvalitetama i manama.

Umjetničke kvalitete Tacita kao pisca odavno su isticane i od mnogih hvaljene, a *Anali* su tome samo fascinantna potvrda. Ovaj pisac apsolutnog genija imao je jedinstvene izražajne resurse koji su od *Anala* učinili izrazito težak, višeznačan tekst. Na svakoj stranici, svaka riječ ima značenje koje također može biti promjenjivo, a svaka fraza potencijalno krije trag intertekstualnosti i književne aluzivnosti. Likovi, priče, historijska dinamika međuljudskih odnosa postaju, u rukama Tacita, niz naratoloških komada koje koristi da vodi, utječe, čak uvjetuje čitateljevo slobodno prosuđivanje.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori:

Tacitus, P. C. (1906). *Annales ab excessu divi Augusti*. Charles Denis Fisher Clarendon Press. Oxford.

Literatura:

1. Budimir, M., Flašar, M. (1986). *Pregled rimske književnosti - De auctoribus romanis*. Beograd: Naučna knjiga.
2. Constans, L. (1893). *Etude sur la langue de Tacite*. Paris: Librairie Ch. Delagrave.
3. Conte, G. B. L. (2012). *Letteratura latina Dall'alta repubblica all'età di Augusto*. Le Monnier Università.
4. Conte, G.B.L. (2012). *Letteratura latina - L'età imperiale*. Le Monnier Università.
5. Divković, M. (2006). *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: troškom i nakladom Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinske zemaljske vlade.
6. Gortan, V., Gorski, O., Pauš, P. (1987). *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
7. Kenney, E. J. (2008). *The Cambridge history of classical literature II: Latin literature*. Cambridge University Press.
8. Mambwini Kivuila Kiaku, J. *Tacite et le "discours idéologique" sur le principat*. Histoire et philosophie dans l'élaboration de la pensée politique de Tacite. *Classica*, São Paulo, v. 15/16, n. 15/16, p. 143-163, 2002/2003.
9. Marević, J. (2000). *Latinsko - hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Matica Hrvatska.
10. O'Gorman, E. (2000). *Irony and Misreading in the Annals of Tacitus*. Cambridge University Press.
11. Perret Jacques. *La formation du style de Tacite*. In: *Revue des Études Anciennes*. Tome 56, 1954, n°1-2. pp. 90-120.
12. Piazzzi, F. (2010). *Storiografia, Biografia, Storici minori d'età giulio-claudia*. Capelli Editore.
13. Sailor, D. (2008). *Writing and Empire in Tacitus*. Cambridge University Press.
14. Tacit. (1970). *Anali*. Preveo Jakov Kostović, Zagreb: Matica Hrvatska.

15. Tacit. (1970). *Anali*. Prevela Crepajac Ljiljana. Beograd: Srpska književna zadruga.
16. Tacit. (2006). *Anali. Sabrana djela Kornelija Tacita*. Svezak I. Preveo i priredio Josip Miklić. Zagreb: Matica hrvatska
17. Tacit. (1987). *Historije*. Preveo Miklić Josip. Zagreb: Matica hrvatska.
18. Tronski, I. M. (1951). *Povijest antičke književnosti*. Zagreb: Matica Hrvatska.
19. Vratović, V. (1977). *Rimska književnost, Povijest svjetske književnosti 1/7*, knjiga 2 (1974–1982), Zagreb: Sveučilišna naklada Liber/Mladost.
20. Woodman, A.J. (2009). *The Cambridge Companion to Tacitus*. Cambridge University Press.